

Spis treści

1. Aglomeracja trójmiejska, jej okolice i Trójmiejski Park Krajobrazowy	3
Alternatywne sposoby wyjazdu rowerem poza Trójmiasto	3
Rez. "Ptasi Raj"	4
Trasa piesza Sopot - Matemblewo	4
Szlak Trójmiejski	5
Szlak Wejherowski	6
Szlak Zagórskiej Strugi	7
Lista punktów widokowych na terenie Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego	8
Rez. "Gałęźna Góra"	10
Rez. "Lewice"	11
Rez. "Kacze Łęgi"	11
Rez. "Zajęcze Wzgórze"	12
Rez. "Źródlika w Dolinie Ewy"	12
Trasa rowerowa do Otomina	12
Trasa rowerowa Do Pszczółek	13
Trasa rowerowa Dookoła Gdańska	13
Rez. "Jar Raduni"	14
Trasa piesza przez Jary Raduni i Reknicy	15
Trasa piesza Kolbudy - Kiełpino Grn.	16
Szlak Skarszewski	17
Szlak Kartuski z Sopotu	18
Szlak Motławski	20
Palczewo	20
Borety	21
Gniazdowo	21
Lisewo	21
Szlak Domów Podcieniowych	21
Szpegawsk	22
Las Szpegawski (groby masowe)	22
Postołowo	22
2. Kaszuby Północne i Nadmorski Park Krajobrazowy	22
Hel	22
Jastrzębia Góra	22
Szlak Nadmorski (gdański)	22
Puck	23
Szlak Swarzewski	23
Szlak Krawędzią Kępy Puckiej	24
Mechowo	25
Szlak Grot Mechowskich	25
Szlak Puszczy Darzłubskiej	26
Bożepole Wielkie	26
Godętowo	27
Łęczyce	27
3. Szwajcaria Kaszubska i Kaszubski Park Krajobrazowy	27
Szlak Wzgórz Szymbarskich	27
Góra Wieżyca (punkt widokowy)	29
Rez. "Szczyt Wieżyca"	30
Szymbark	30
Gołubie	30
Trasa piesza Gołubie - Ręboszewo	30
Rez. "Staniszewskie Źdroje"	31
Droga Kaszubska	31
Złota Góra (punkt widokowy)	32
Jastrzębia Góra k. Ostrzyc (punkt widokowy)	32
Ostrzyce	32

Rez. "Ostrzycki Las"	32
Szlak Kaszubski	32
4. Kaszuby Południowe i Wdzydzki Park Krajobrazowy	34
Wdzydze Kiszewskie	34
Odry	34
5. Dolne Powiśle (i zespół Parków Krajobrazowych Doliny Dolnej Wisły)	35
Malbork	35
Trasa piesza Sztum - Malbork	35
Sztum	36
Szlak Nadwiślański	36
Bielawki	37
Subkowy	37
Las Mątowski	38
Rez. "Las Łęgowy nad Nogatem"	38
Mątowy Małe	38
Mątowy Wielkie	38
Rez. "Mątawy"	38
Piekło	39
Biała Góra	39
Rez. "Biała Góra"	39
Królów Las	39
Rez. "Opalenie Górne" i "Opalenie Dolne"	40
Rez. "Wiosło Duże" i "Wiosło Małe"	40
6. Zalew Wiślany	40
Rez. "Buki Mierzei Wiślanej"	40
Szlak Jantarowy	41
Krynica Morska	41
Frombork	42
7. Ziemia Słupska i Słowiński Park Narodowy	42
Ustka	42
Słupsk	43
Łeba	43
Brzeźno Lęborskie	43
Witków (d. Wódka)	43
8. Pojezierze Bytowskie (Park Krajobrazowy Dolina Słupi)	44
9. Bory Tucholskie (Park Narodowy Bory Tucholskie, Parki Krajobrazowe: Tucholski i Wdecki)	44
10. Zarys geografii fizycznej regionu	44
Krainy geograficzne	44
Przeszłość geologiczna	45
Bursztyn	45
Kamienie, głazy narzutowe	46
11. Spis najatrakcyjniejszych elementy środowiska naturalnego	49
Rezerваты	49
12. Zarys najatrakcyjniejszych elementy środowiska kulturowego	51
13. Tereny i trasy dogodne do uprawiania turystyki aktywnej	51

AKK GDAKK zastrzega sobie prawa autorskie do niniejszego opracowania jako całości. Większość wykorzystanych w opracowaniu tekstów (w zakresie opisów miejsc, miejscowości, szlaków oraz tras pieszych i rowerowych została, za zgodą, zaczerpnięta z serwisu internetowego Przedsiębiorstwo (<http://www.przedsiębiorstwo.gda.pl>). Autorzy tego serwisu posiadają pełne prawa autorskie do tych tekstów i nie mogą one być upubliczniane w żadnym miejscu bez ich zgody.

Uwaga: To jest tylko wersja robocza opracowania z dnia podanego w stopce. Sprawdź i ściągnij uaktualnienie z Internetu: www.akk.pg.gda.pl

1. Aglomeracja trójmiejska, jej okolice i Trójmiejski Park Krajobrazowy

Alternatywne sposoby wyjazdu rowerem poza Trójmiasto

Pomorze Gdańskie jest dostępne dla każdego cyklisty z Trójmiasta. Wystarczy wyjechać za miasto... no właśnie. Żeby wyjechać na Kaszuby czy Żuławy musimy się najpierw z miasta wydostać. Główne ulice prowadzące za obwodnicę są dla rowerów właściwie niedostępne - duże natężenie ruchu samochodowego niemal wyklucza poruszanie się nimi na dwóch kółkach. Są jednak pewne trasy, którymi można się wyjechać z aglomeracji z pominięciem zapchanych szos. Wiodą one bocznymi ulicami i leśnymi drogami, na których nie zaskoczy nas pędzący TIR czy szalony automobilista. Aby je wyszukać wystarczy plan Trójmiasta oraz mapa Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego (1:15 000) i Ziemi Kaszubskiej (1:100 000). Czasem też warto skorzystać z usług PKP lub SKM, dzięki którym możemy szybko wydostać się poza aglomerację. Oto nasze propozycje na "ucieczkę z miasta"

Kierunek Wyspa Sobieszewska, Żuławy, Pruszcz Gdański i Tczew: Startujemy spod Urzędu Wojewódzkiego przy Okopowej, stąd ulicą Toruńską do Opływu Motławy, który przekraczamy kładką. Dalej jedziemy ulicą Łanową do jej końca, na wał przeciwpowodziowy nad Motławą. Wałem jedziemy w górę rzeki (w lewo), wyprowadzi on nas do Suchego Dworu i Wiśliny (trasa na Żuławy, do Pruszcza i Tczewa), natomiast jeśli skęcimy przy przepompowni Rafinerii Gdańskiej w lewo - dotrzemy do Dziewięciu Włók (kierunek Przejazdowo i Wyspa Sobieszewska).

Kierunek Starogard Gdański, Kolbudy, Przywidz i Szymbark: Z centrum Gdańska wyjeżdżamy na Chełm, najlepiej bocznymi ulicami (Na Stoku, Zaroślak, Cienista, Witosy). Ulicą Warszawską docieramy do Szadółek. By ruszyć na Kaszuby możemy przejechać pod obwodnicą do Otomina lub przed Szadółkami skrócić w ulicę Steżycką, którą dojedziemy do Kiełpina Górnego (z obydwu miejscowości leśnymi drogami można wyjechać na nieuczęszczane szosy). Natomiast skęcąc w Szadółkach w ulicę Przywidzką dojedziemy do Kowali, gdzie znajdziemy się na szosie do Kolbud. Za obwodnicą, w Jankowie możemy skrócić do Straszyna (kierunek Starogard). By do Szadółek dojechać z Wrzeszcza, najlepiej wjechać na Morenę. Ulicą Bulońską dojedziemy do starego poligonu i Jasienia. Tu przekraczamy ulicę Kartuską i Źródlaną dojeżdżamy do wiaduktu nad obwodnicą i ul. Steżyckiej - stąd możemy dotrzeć do Szadółek lub Kiełpina.

Kierunek Przdokowo i Kartuzy: Wycieczki zaczynamy we Wrzeszczu. Możemy pojechać przez Morenę i stary poligon, z którego drogą wiodącą dawną linią kolejową (Wrzeszcz - Kokoszki) przejeżdżamy pod obwodnicą do Matarni. Stąd objeżdżamy lotnisko ulicą Nowatorów i trafiamy na szosę do Miszewa (kierunek Kartuzy i Przdokowo). Można również ominąć Morenę jadąc ulicami Partyzantów, Srebrniki i Ogrodową do wspomnianej linii kolejowej, która wyprowadzi nas za obwodnicę. Możemy też pojechać ulicą Potokową i Matemblewską do Matemblewa, skąd leśnymi drogami dojedziemy do Złotej Karczmy. Tu musimy ruchliwą ulicą Słowackiego przejechać nad obwodnicą i skrócić do Matarni. Do Złotej Karczmy dojedziemy też z Oliwy przez Dolinę Radości i Drogę Matarniańską.

Kierunek Chwaszczyno i Szemud: Zaczynamy w Oliwie, z której Doliną Radości i leśnymi drogami dojedziemy do Owczarni. Po przekroczeniu obwodnicy omijamy giełdę rolną i jedziemy Nowym Światem w rejon stacji kolejowej w Osowie. Za torami przez Czarne Błoto jedziemy do Chwaszczyna lub Tuchomia. **Kierunek Wejherowo:** Możemy startować z Oliwy, Sopotu, Chylonii i Witomina. Z Oliwy przez Gołębiewo dojeżdżamy do Wielkiego Kacka. Tu ścieżką rowerową wzdłuż ulicy Chwaszczyńskiej jedziemy do ulicy Wiczińskiej, która wyprowadzi nas do Wiczlina i dalej do Koleczkowa. Z Sopotu do Wielkiego Kacka dojedziemy przez Brodwinio ulicami Malczewskiego i Sopocką. Z Witomina ulicą Chwarznieńską przez Chwarzno dojedziemy do Wiczlina i Koleczkowa. Tam też trafimy, jadąc z Chylonii ulicami Jaskółczą, Jałowcową i Marszewską.

Kierunek Reda, Puck i Rucewo: Najdogodniej jest skorzystać z usług SKM i dojechać do Rumii. Z dworca ulicą Dąbrowskiego, Starowiejską i I Dywizji WP jedziemy w stronę Kazimierza i dalej na Mostowe (Moście) Błota. Przez Błota prowadzi wiele dróg asfaltowych i betonowych, doskonałych do jazdy rowerem, niektóre z nich są oznakowane jako trasy rowerowe. Jedziemy szosą do Pierwoszyňa. 03-11-04 Prawa autorskie zastrzeżone © AKK GDAKK

Na wysokości Kazimierza odchodzi z niej szlak rowerowy do Redy. Z Redy przez Połchowo możemy dojechać do Pucka. Inny wariant trasy do Pucka to szosa, która zaczyna się trzy kilometry za Kazimierzem. Prowadzi ona do Mrzezina - stąd możemy jechać przez Żelistrzewo lub Osłonino i Rzucewo. Wycieczkę w tym kierunku możemy też zacząć z Chylonii. Ulicą Pucką jedziemy do Złotej, która wiedzie u podnóża Kępy Oksywskiej w stronę Rumii. Za torami skręcamy w prawo, w drogę do Kazimierza. Do Mościch Błot można też dojechać z Obłuża i Pogórza - przez Kazimierz i Pierwoszyno.

Kierunek Dębogórze i Rewa: Wycieczkę zaczynamy w Chylonii. Ulicami: Pucką, Platynową i Szpunara jedziemy na Pogórze. Stąd szosą prowadzącą wzdłuż terenu lotniska w Babich Dołach jedziemy w kierunku przez Kosakowo i Pierwoszyno do Rewy. W Kosakowie możemy skręcić w lewo - do Dębogórze, zaś w Pierwoszynie - na Mostowe Błota (kierunek Rzucewo i Puck).

Rez. "Ptasi Raj"

Informacje przyrodnicze: Znajduje się na północno - zachodnim krańcu Wyspy Sobieszewskiej, przy ujściu Wisły Śmiałej do Zatoki Gdańskiej. Został ustanowiony w 1959 r. Jego powierzchnia wynosi 198 ha. Ochronie podlega tutaj ptactwo wodne oraz błotne. W tym miejscu jest ich miejsce odpoczynku na trasie ich migracji. Zobaczyć tutaj można 206 gatunków, a 45 z nich gniazduje na terenie rezerwatu, takie jak: kaczkowate, perkozy, pokrzewkowate, łuszczaki (pospolite na terenach podmokłych) oraz siewkowate: bąk, bączek, chruściele. Około 200 gatunków to ptaki przelotne i zalatujące. Ostatnio coraz częściej nocują tu gęsi białoczelne i zbożowe. **Inne informacje:** Najlepiej okrążyć rezerwat, np. w następujący sposób: idziemy ok. 1 km (najpierw ulicą przechodzącą przez Górki, następnie skręcamy na północ). Po chwili wejdziemy na kamienną groblę, oddzielającą Wisłę Śmiałą od zatoczki utworzonej z wód rzeki. Stąd można podziwiać Wisłę, przeciwny brzeg z Górkami Zachodnimi oraz rezerwat. Idziemy dalej groblą, na końcu której rozpoczyna się piaskowy odcinek drogi. Potem warto wejść, kilkadziesiąt metrów dalej, na betonowy falochron, na którego końcu znajdują się, zasilane na baterie słoneczne, światła oznaczające wejście do portu jachtowego w Górkach Zachodnich. Wracamy falochronem do jego początku i po skończeniu się betonowej ściany (od wschodniej strony) wchodzimy na plażę. Przez dwa kilometry idziemy plażą równoległą do granicy rezerwatu, po czym skręcamy w jedną ze ścieżek przez „wydmowy las” doprowadzającą nas z powrotem do Górek. **Dojazd:** Autobus ZKM Gdańsk nr 186 jadący z pętli Wałowa (najwygodniej wsiąść przy Dworcu Gł. PKP lub Bramie Wyżynnej). Wsiadamy w Górkach Wschodnich. Przystanek dla wysiadających (czyli przyjeżdżających od strony Gdańska) znajduje się kilkadziesiąt metrów na wschód od tego dla wsiadających. Ten z kolei jest blisko zachodniego krańca osady.

Trasa piesza Sopot - Matemblewo

Sopot Kamienny Potok - Bocianie Gniazdo - Dolina Gołębiowska - Mała Gwiazda – Sępie Wzgórze - Dolina Żwiemirowska - Droga Nadleśniczych - Widokowa Droga - Wzg. Pacholek - ul. Kościerska - Dolina Schwabego - Klesza Droga - Wąwóz Huzarów - ul. Słowackiego - Sanktuarium Matemblewo Długość: 20 km

Trasa wycieczki prowadzi południową częścią Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego, przecinając jej wschodnią strefę w kierunku północ - południe. Wyruszamy z przystanku kolejki SKM w Sopocie Kamiennym Potoku. Początek mają tutaj trzy szlaki piesze niebieski "Kartuski", czerwony "Wejherowski" oraz zielony "Skarszewski", którym to będziemy się poruszać przez mniej więcej połowę drogi. Najpierw ul. Małopolską dochodzimy do ul. Obodrzyńców, którą wykorzystujemy przez ok. 70 m. Dalej szlak skręca w lewo i półkołem wspina się na wzniesienie o pięknej nazwie Bocianie Gniazdo. Na jego południowym stoku rozlokowany jest cmentarz komunalny. My poruszamy się szlakiem na zachód, by po chwili zejść do ul. Malczewskiego. Po jej przekroczeniu wędrujemy 1.5 km, okrążając z lewej Spadzistą Górę (wzniesienie o wysokości prawie 100 m n.p.m.), do kolejnej doliny: Gołębiowskiej (ul. 23 Marca). Stąd wijący się odcinek szlaku doprowadza nas do skrzyżowania leśnych duktów (Mała Gwiazda), gdzie spotykamy szlak czarny "Wzgórz Szymbarskich". Dalej poruszamy się grzbietem w kierunku południowo - wschodnim. Po niecałym kilometrze docieramy do Sępiego Wzgórza. Z tego niezwykle miejsca rozciąga się widok na

centrum Sopotu, w tym również na molo. Przy dobrej pogodzie widać również Półwysep Hel. Po nacieszeniu oka widokami ruszamy w kierunku wschodnim, do siodła między naszym wzgórzem, a sąsiednim, na którym znajduje się rezerwat przyrody "Starodrzew na Zajęczym Wzgórzu". Szlak prowadzi nas w dół, niewielką dolinką, do Doliny Świemirowskiej. Przecinamy ją w poprzek, przechodząc ścieżką pomiędzy ogródkami działkowymi. Czeką nas także przejście przez niewielkiej szerokości Świemirowski Potok. Przy wyjściu z doliny odwiedzamy jeszcze "Dąb Esperantystów". Następny etap prowadzi lekko w górę dolinką do dużego duktu: Drogi Nadleśniczych. Spotykamy tutaj po raz drugi szlak "Wzgórz Szymbarskich" oraz "Kartuski". My dalej cały czas poruszamy się szlakiem zielonym do Wzgórza Pacholek (kolejny raz "Kartuski"). Warto tutaj wejść na wieżę widokową, z której rozciąga się widok na okolicę. W tym miejscu "przesiadamy się" na szlak "Kartuski" (przechodzi ścieżką trochę z boku, po zachodnim stoku wzgórza). Nim to, zul. Kościerską, docieramy do zabytkowej Kuźni Wodnej u wylotu Doliny Schwabego, którą poruszamy się przez następne 0.5 km. Tam szlak wspina się na podłużny grzbiet (można z niego podziwiać widoki) równoległego do Doliny Radości. Na wysokości miejsca, gdzie wpada do niej Dolina Bobrów szlak zmienia kierunek na południowo -wschodni, który zachowuje do ul. Słowackiego. Po drodze spotykamy Kleszą Drogę (asfaltowa śródleśna droga, często używana przez rowerzystów), rezerwat planowany "Wawóz Huzarów". Na jego południowym krańcu kierujemy się na południe (schodzimy ze szlaku). W ten sposób po ok. 200 m znajdujemy się przy przejściu - tunelu pod ul. Słowackiego. Powstało ono podczas poszerzania ulicy. Dalej wzdłuż Słowackiego (dosyć błotnista ścieżka) docieramy do leśnej drogi asfaltowej, którą docieramy do Sanktuarium w Matemblewie. Mimo, że ostatni odcinek (niecały kilometr) prowadzi asfaltem, warto pójść tędy. Droga ta jest praktycznie nieuczęszczana, a za to dosyć malownicza. Koło Sanktuarium, bardzo pięknie położonego, kończymy naszą wędrowką. Warto jeszcze dodać, że na przeciwko kaplicy znajduje się leśniczówka Matemblewo. Najbliższy środek komunikacji publicznej (autobus nr 116 ZKM Gdańsk) znajduje się na pętli autobusowej ok. 300 m drogą z betonowych płyt na wschód. **Na trasie warto zobaczyć:** Sępie Wzgórze, rez. "Starodrzew na Zajęczym Wzgórzu", Dąb Esperantystów, Wzg. Pacholek, Kuźnia Wodna, Klesza Droga, Wawóz Huzarów, Sanktuarium Matemblewo.

Szlak Trójmiejski

żółty, GD 1206 y , Gdańsk - Gdynia (45.5 km)

Można powiedzieć, że szlak ten jest najbardziej reprezentatywnym w Trójmieście. To tutaj bardzo często odbywają się imprezy turystyczne, zwłaszcza dla dzieci i młodzieży, organizowane przez kluby czy komisje turystyki pieszej przy oddziałach PTTK. Zespala on ze sobą całą południową część Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego, przecinając ją południkowo. Tym samym niejako łączy ze sobą te trzy miasta. Szlak przechodzi przez tereny leśne, ale także zabudowane, klucząc parkami i pozostałościami lasów. Jest szlakiem dosyć trudnym dla niedoświadczonego piechura. Znaleźć można górki z ostrymi podejściami, zwłaszcza pomiędzy Żłotą Karczmą, a Wysoką. Utrudnieniem jest także słabe oznakowanie. Czasami trudno jest w rejonie miejskim wędrować z mapą, ponieważ przestają być aktualne z uwagi na ciągłą rozbudowę miast.

miejsowość	odcinek	km	km	Spotykane szlaki
Gdańsk PKS		0	45.5	
	0.5			
Grodzisko		0.5	45	
	2			
Suchanino		2.5	43	
	1.5			
Królewska Dolina		4	41.5	
	1			
Wzg. Sobótki		5	40.5	
	0.5			
Jaškowa Dolina		5.5	40	
	1.5			
Piecki - Migowo (boisko)		7	38.5	

	0.5			
ul. Rakoczego		7.5	38	
	3			
Dolina Strzyży		10.5	35	Szlaki "Skarszewski" i „Kartuski”
	0.5			
Sanktuarium Matemblewo		11	34.5	
	2			
Złota Karczma		13	32.5	
	2.5			Szlak „Wzgórz Szymbarskich”
"Łąka w Dolinie Radości"		15.5	30	
	2.5			
rez. "Źródlika w Dolinie Ewy"		18	27.5	Szlak „Wzgórz Szymbarskich”
	3.5			Szlak „Wzgórz Szymbarskich”
Wysoka (ul. Spacerowa)		21.5	24	
	2			
Gołębiewo		23.5	22	
	3			
Wielki Kack PKP		26.5	19	
	2			
Źródło Marii		28.5	17	
	3			
ul. Chwarznieńska (Kacze Buki)		31.5	14	
	3			
G. Donas		34.5	11	
	3			
Dąbrowa		37.5	8	Szlak „Zagórskiej Strugi”
	2.5			
Dolina Kaczego Potoku		40	5.5	Szlak „Wejherowski”
	4			
Cmentarz Witomiński		44	1.5	
	1.5			
Gdynia PKP		44.5	0	

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Park Kultury i rozrywki „Grodzisko”, tereny miejskie Gdańska, Wzg. Sobótki, Matemblewo, „Łąka w Dolinie Radości”, rez. Źródlika w Dolinie Ewy”, Źródło Marii, G. Donas, Dolina Kaczego Potoku. **Proponowane wycieczki:** Wędrówkę szlakiem najlepiej podzielić na dwa etapy: Gdańsk PKS - Wysoka (ul. Spacerowa) (21.5 km) oraz Wysoka (ul. Spacerowa)- Gdynia PKP (24 km) **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Gdańsk PKS: dojazd komunikacją ZKM Gdańsk lub kolejką SKM komunikacją ZKM Gdańsk: Suchanino, Królewska Dolina, Jaśkowa dolina, ul. Rakoczego, Złota Karczma, Wysoka (ul. Spacerowa), Wielki Kack: dojazd komunikacją ZKM Gdynia i PKP Ul. Chwarznieńska (Kacze Buki), Dąbrowa: dojazd komunikacją ZKM Gdynia

Szlak Wejherowski

czarny, GD 1219 c, Sopot Kamienny Potok - Wejherowo (51 km)

Jest to jeden z dwóch szlaków przebiegających północną częścią Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego. Początkowo kieruje się na północ w stronę Chwarzna. Następnie skręca na zachód, a w końcu zachodniej części Parku na północ do Wejherowa. Szlak przechodzi przez piękne tereny. Zwłaszcza w końcowym etapie szlaku można zobaczyć wiele urokliwych jezior i oczek wodnych, w tym lobeliowe.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
------------	---------	----	----	------------------

Akademicki Klub Kadry Gdakk		Geografia Turystyczna Regionu - wersja robocza		
Sopot Kamienny Potok SKM		0	51	Szlaki "Skarszewski" i "Kartuski"
	1			
rez. planowany "Łęg nad Sweliną"		1	50	
	3			
Wielki Kack		4	47	
	3			Szlak „Zagórskiej Strugi”
rez. "Kacze Łęgi"		7	44	
	3.5			Szlak „Trójmiejski”
Chwarzno (obwodnica)		10.5	40.5	
	10			
Łężyce		20.5	30.5	
	4			
Leśn. Piekiełko		24.5	26.5	
	3.5			
Bieszkowice		28	23	
	6			
Jez. Wygoda		34	17	
	3			
Jez. Borowo		37	14	
	2			
Nw. Dw. Wejherowski (na północ, przy granicy lasu)		39	12	
	2.5			
Jez. Wyspowo (pole namiotowe)		41.5	9.5	
	2.5			
Młynki		44	7	
	7			
Wejherowo		51	0	Szlak „Zagórskiej Strugi” „Puszczy Darżlubskiej” i „Krawędzią Kępy Puckiej”

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Rez. planowany „Łęg nad Sweliną”, Rez. "Kacze Łęgi", J. Zawiat, J. Bieszkowice, J. Wygoda, J. Pałsznik, J. Borowo, J. Wyspowo, Rez. "Gałęźnia Góra" (po zachodniej stronie doliny), Dolina Potoku Cedron, Wejherowo. **Proponowane wycieczki:** 1 Wejherowo, Dolina Cedronu, Młynki, Jez. Wyspowo, Jez. Borowo, Jez. Pałsznik i Wygoda, Bieszkowice (22.5 km). 2. Bieszkowice, Leśn. Piekiełko, Łężyce, Chwarzno, rez. „Kacze Łęgi”, Wielki Kack (24 km) **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Sopot Kamienny Potok: kolejka SKM, Wielki Kack: komunikacja ZKM Gdynia i PKP z Gdyni Gł., Chwarzno: komunikacja ZKM Gdynia, Bieszkowice: PKS Gdynia i Wejherowo, Nowy Dwór Wejherowski: jak wyżej Wejherowo: kolejka SKM. **Inne informacje:** Przed miejscowością Łężyce (idąc od strony Sopotu) znajduje się wysypisko śmieci. Można tutaj, zwłaszcza latem, poczuć nieprzyjemne zapachy.

Szlak Zagórskiej Strugi

Czarny, GD 1205 s, Gdynia - Wejherowo (56 km)

Szlak rozpoczyna się przy stacji kolejki SKM Gdynia Wzgórze Św. Maksymiliana. Jest jednym z dwóch, które przechodzą przez północną część Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego. Początkowo prowadzi mniej więcej na zachód, następnie skręca na północ, by dalej przebiegać przy wschodniej i północnej granicy parku. Czasami szlak może sprawiać pewne trudności, z uwagi na miejscami stosunkowo duże różnice w wysokości terenu.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Gdynia Wzgórze Św.		0	56	

Maksymiliana SKM				
	2.5			
Witomino		2.5	53.5	
	1.5			
rez. "Kacze Łęgi"		4	52	Szlak "Wejherowski"
	3.5			
Dolina Kaczy (Dąbrowa)		7.5	48.5	Szlak "Trójmiejski"
	3			
Wiczlino		10.5	45.5	
	3.5			
Niemotowo		14	42	
	6			
Koleczkowski Młyn		20	36	
	3.5			
Leśn. Piekiełko		23.5	32.5	Szlak "Wejherowski"
	6.5			
Stara Piła (Dolina Zagórskiej Strugi)		30	26	
	4			
Rumia (ul. Sabata)		34	22	
	6			
Zbychowo		40	16	
	6.5			
Reda Pieleszewo		46.5	9.5	
	3			
Wejherowo Śmiechowo		49.5	6.5	
	6.5			
Wejherowo PKP		56	0	Szlaki „Wejherowski” , „Puszczy Darżlubskiej” i „Krawędzią Kępy Puckiej”

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Wieża widokowa (Gdynia Wzg. Św. Maksymiliana), rez. "Kacze Łęgi", Dolina Zagórskiej Strugi, Kalwaria Wejherowska, Wejherowo. **Proponowane wycieczki:** Niemotowo - Rumia (ul. Sabata) - Rumia SKM (21 km) Wejherowo - Rumia (ul. Sabata) - Rumia SKM (22 km) **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Gdynia Wzg. Św. Maksymiliana: kolejka SKM, Witomino, Dąbrowa, Wiczlino, Niemotowo, : komunikacja ZKM Gdynia, Rumia, Reda, Pieleszewo, Wejherowo Śmiechowo, Wejherowo: kolejka SKM **Inne informacje:** Część szlaku od Wejherowa do Doliny Kaczy (Dąbrowa) wchodzi w skład Międzynarodowego Szlaku Wybrzeża (Nadmorskiego) E-9, który przebiega w następujący sposób: Atlantyk - Morze Północne - Morze Bałtyckie (Świnoujście - Koszalin - Hel - Gdańsk - Elbląg - Frombork - Braniewo)

Lista punktów widokowych na terenie Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego

Punkty widokowe zawsze przyciągały ludzi. W okolicach Trójmiasta, za sprawą ukształtowania terenu, znaleźć można wiele takich miejsc. Niestety większość z kilku wież jest zdewastowana lub widoki zasłaniają drzewa. Polodowcowe ukształtowanie terenu regionu później porozcinane przez potoki licznymi dolinkami, w tym okolic Trójmiasta, sprawia, że występuje tutaj wiele grzbietów i wzniesień, z których można podziwiać okolicę. Zalesione obszary ograniczające od zachodu Trójmiasto, w 1979 r. objęte Parkiem Krajobrazowym, zawsze przyciągały spacerowiczów. W XIX w. w kilku miejscach wybudowano wieże widokowe, wycinając przy tym drzewa aby polepszyć widoczność. Najwięcej takich miejsc występuje w skrajnej części Parku, zwłaszcza w południowej (lasy oliwskie i sopockie) gdzie rzeźba jest najbardziej zróżnicowana, porozcinana przez potoki i mniejsze cieki wodne. Po II Wojnie Światowej w mniejszym lub większym stopniu zapomniano o punktach widokowych. Wokół większości podrosły drzewa, wieże niszczały, często je demolowano

(trwa to do dziś). Obecnie los takich punktów ulega poprawie. Włodarze miast myślą o ich rewitalizacji. Co jakiś czas są odnawiane. Punkty i wieże widokowe warto odwiedzać. Są one urozmaiceniem naszej wędrówki po Parku. Nie trzeba chyba nikogo przekonywać, że widoki są przepiękne. Można w ten sposób zaskoczyć uczestników wycieczki. Będą z pewnością pod wrażeniem, pierwszy raz oglądając podziwiając widoki, np. z Pachołka czy Sępiego Wzgórza.

Nazwa	Miejsce	Rodzaj	Stan	Widok na:
Pachołek	Gdańsk Oliwa, po północnej stronie ul. Spacerowej, przy skrzyżowaniu z ul. Kościerską	stalowa wieża widokowa, z drewnianą podłogą	w miarę dobry, wieża dosyć często odnawiana, drzewa prawie nie przesłaniają widoku	Wrzeszcz, Dolina Schwabego, Rynarzewo, Oliwa, Dolina Powagi, Przymorze, Zaspą, Lasy Oliwskie, Zatokę Gdańską
Sępie Wzgórze	na grzbiecie ograniczającym od północy Dolinę Świemirowską	wzniesienie na grzbiecie	dobry	Sopot, w tym: molo, tzw. monciak, Kamienny Potok, Półwysep Hel, Zatokę Gdańską i Pucką
Małe Bieszczady	na Szwedzkiej Grobli, leśnym trakcie prowadzącym od ul. Kwietnej do Kleszej Drogi.	widok z drogi na grzbiecie	miejsce porośnięte drzewami	dolinę na północ od drogi
Wzg. Św. Maksymiliana	ok. 300 m na zachód od stacji kolejki SKM Wzg. Św. Maksymiliana, po południowej stronie ul. Kieleckiej	wieża widokowa, stalowa z drewnianą podłogą	bardzo zły, brakuje większości desek, wchodzenie dosyć niebezpieczne	Gdynia Port Handlowy, Kępa Oksywska, Kępa Redłowska, Sopot
Bocianie Gniazdo	lasy z cmentarzem komunalnym w Sopocie, na północ od ul. Malczewskiego	wzniesienie	zarośnięty drzewami, widoczność mała	Sopot Kamienny Potok, Gdynia Orłowo, Hel
Ela	grzbiet pomiędzy Doliną Radości i Zgniłych (Marnych) Mostów	widok z drogi na grzbiecie	widok ograniczony rosnącymi tutaj drzewami	Dolinę Radości od północy
	grzbiet ograniczający od południa Dolinę Radości, a od północy Wężową Doliną przechodzi	kilka miejsc na drodze	zależny od miejsca, jednak generalnie widok zasłonięty	Dolinę radości, Dolinę Schwabego

	tędy szlak niebieski "Kartuski"		drzewami	
	grzbiet pomiędzy Zieloną Doliną (od północy) i Doliną Samborowo (od południa), na zielonym szlaku "Skarszewskim"	widok z drogi na grzbiecie	niezbyt szeroki widok (ograniczony drzewami)	Zieloną Dolinę
Rumia	ok. 0.5 km na południe od stacji kolejowej	wzniesienie	widok, z wyjątkiem wschodu i północnego wschodu, nie ograniczony drzewami	Dolina Zagórskiej Strugi, Rumia, Kępa Oksywska, Moście Błota, Kępa Pucka, Półwysep Hel, Zatokę Pucką
Kępa Redłowska	środkowa część kępy, przy krawędzi od strony Zatoki Gdańskiej	na krawędzi kępy	widok 180 stopni	Zatokę Gdańską, Półwysep Hel, Zatokę Pucką
Przylądek Oksywie	południowo-wschodnia część, przy krawędzi od strony Zatoki Gdańskiej	jak wyżej	jak wyżej	jak wyżej
Kamienna Góra	na południe od centrum Gdyni	wzniesienie w terenie zurbanizowanym, stoi tam krzyż		Port Handlowy i Jachtowy, Zatoka Gdańska i Pucka, Półwysep Hel,
Gradowa Góra	na terenie Parku Kultury i Rozrywki "Grodzisko"	wzniesienie z krzyżem	dobry	śródmieście Gdańska, stocznie gdańskie, Zatokę Gdańską
Cygańska Góra	dzielnica Gdańska Suchanino	wzniesienie	raczej dobry	stocznie gdańskie, Zatokę Gdańską
Góra Sobótki, Jaškowa Góra.	wzniesienie na południe od ul. Jaškowa Dolina,	kamienna, niska wieża widokowa w kształcie ślimaka	zarośnięte drzewami	Wrzeszcz
	Niedźwiednik, ul. Góralska	wzniesienie, otoczone płotem, z miejscem na ognisko, koło bloku mieszkalnego	dobry	Wrzeszcz, Dolina Brętowska

Rez. "Gałęźna Góra"

Informacje przyrodnicze: Obejmuje ochroną teren Zamkowej Góry, na której znajdują się pozostałości wczesnośredniowiecznego grodziska z cmentarzyskiem kurhanowym, a na jej zboczach rośnie buczyna pomorska. Flora rezerwatu jest bardzo bogata: 221 gatunków roślin naczyniowych (7 podlega ściśle chroniona: bluszcz pospolity, gnieźnik leśny, listera jajowata, podrzeń żebrowiec, storczyk plamisty, widłak jałowcowaty, widłak wroniec, 5 częściowo: centuria pospolita, kalina

koralkowa, kruszyna pospolita, marzanka wonna, paprotka zwyczajna). Znaleźć można tutaj także rzadkie rośliny (w tym mchy) reliktywne i górsko - podgórskie. Na liście zagrożonych roślin naczyniowych Pomorza Zachodniego i Wielkopolski jest 17 gatunków z tego rezerwatu: czerniec gronkowy, gnieźnik leśny, jaskier kaszubski, konietlica łąkowa, kostrzewa leśna, listera jajowata, manna gajowa, podrzeń żebrowiec, przetacznik górski, rzeżucha leśna, storczyk plamisty, szczaw gajowy, świetlik błękitny, widłak jałowcowaty, widłak wroniec, wyka leśna i żywiec cebulkowy. **Inne informacje:** Utworzony w 1990 roku na powierzchni 34.06 ha. Znajduje się ok. 3 km na południe od Wejherowa, przy szosie w kierunku Szemudu, w pobliżu Leśniczówki Biała. Rezerwat graniczy z Doliną Cedronu, po której drugiej, wschodniej stronie, przebiega krawędzią lasu czerwony szlak "Wejherowski". **Dojazd:** kolejką SKM do Wejherowa, następnie pieszo, rowerem (3 km) lub autobusem PKS.

Rez. "Lewice"

Informacje przyrodnicze: Chronione jest tutaj torfowisko wysokie. Znajduje się tu roślinność mszarna pod ścisłą ochroną. Okoliczny teren porasta bór i brzezina bagienna. W rezerwacie występują 4 gatunki roślin naczyniowych: rosiczka długolistna, rosiczka okrągłolistna, widłak goździsty i widłak jałowcowy i 10 gatunków porostów (ochrona ścisła) oraz 3 gatunki: bagno zwyczajne, kruszyna pospolita, marzanka wonna (ochrona częściowa). 14 gatunków roślin znajduje się na liście zagrożonych roślin naczyniowych Pomorza Zachodniego i wielkopolski: bagnica torfowa, bagno zwyczajne, bażyna czarna, dąbrówka piramidalna, kosmatka gajowa, modrzewnica zwyczajna, pływacz drobny, przygielka biała, rosiczka długolistna, rosiczka okrągłolistna, sit sztywny, turzyca bagienna, widłak goździsty i widłak jałowcowaty. **Inne informacje:** Utworzony w 1888 r., pow. 22.90 ha.) Jest położony w prawie najdalej wysuniętej na zachód części Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego. Jego usytuowanie trochę na uboczu od głównych tras turystycznych powoduje, że jest rzadziej odwiedzany, a przez to mniej znany. Warto jednak tutaj trafić ze względu na jego wartość przyrodniczą. Latem na tym terenie występuje duża ilość nieprzyjemnych komarów (tereny podmokłe). **Dojazd:** Dojazd: kolejką SKM do Wejherowa, przejście czerwonym do rez. „Gałęzna Góra”. Następnie drogą asfaltową, na drugim skrzyżowaniu należy skrócić w prawo (również asfalt), po ok. 750 m w lewo w leśną ścieżkę. Po 250 m jesteśmy na północnej granicy rezerwatu. W sumie ok. 7 km.

Rez. "Kacze Łęgi"

Informacje przyrodnicze: Utworzony w celu ochrony łągu wiązowego. Wśród drzew znajdziemy olszę czarną i jesion wyniosły. Jest także 154 gatunków roślin naczyniowych (5 częściowo chronione: kalina koralkowa, kruszyna pospolita, marzanka wonna, porzeczka czarna, konwalia majowa). Z gatunków górsko - podgórskich znajdziemy m.in. przetacznika górskiego, tojeść gajową, bniec czerwony, kozłek bżowy, olszę szarą. Ważne jest także występowanie 4 gatunków roślin z listy ginących i zagrożonych roślin naczyniowych Pomorza Zachodniego i Wielkopolski: kozłek bżowy, przetacznik górski, szczaw gajowy i wiechlina odległokłosa. **Inne informacje:** Obejmuje część porośniętej lasem Doliny Kaczego Potoku, ciągnącej się od Wiczlina do Gdyni Orłowa, w miejscu, gdzie dochodzi do potoku niewielki ciek wodny. Został ustanowiony w 1983 r. na powierzchni prawie 9 ha. Przez rezerwat przechodzą dwa szlaki piesze: czerwony Wejherowski, dochodzący od południa. Wcześniej na południe od granicy rezerwatu spotyka się z czarnym szlakiem Zagórskiej Strugi, prowadzi przez zachodnią część i odbija w lewo. Drugi szlak, wymieniony wyżej, prowadzi wzdłuż granicy południowej, od połowy jej długości, po spotkaniu z czerwonym szlakiem. Przecina rezerwat we wschodniej części i idzie dalej na północny wschód przez Witomino do Gdyni Wzg. św. Maksymiliana. Od północy i zachodu rezerwat jest ograniczony torami linii kolejowej Gdynia- Kościerzyna, która prowadzi przez piękne tereny Kaszub i jest zresztą dogodnym środkiem transportu w tamte miejsca. **Dojazd:** Do rezerwatu dojść można na dwa sposoby. Pierwszy to dojazd autobusem ZKM Gdynia z centrum do Witomina, przejście czarnym szlakiem Zagórskiej Strugi ok. 1.5 km na południe. Drugi - jak wyżej, z tym że dojeżdżamy do Wielkiego Kacka, a dokładnie do skrzyżowania ul. Wielkopolskiej i Sopockiej. Dalej 2.5 km szlakiem "Wejherowskim" na północ.

Informacje przyrodnicze: Chroniony jest tutaj starodrzew w zbiorowisku kwaśnej buczyny pomorskiej. Najstarsze sosny, dęby i buki osiągają 200 lat. Występuje tutaj 95 gatunków roślin naczyniowych, (2 podlegają ochronie ścisłej: bluszcz pospolity, jarzab szwedzki, a 3 częściowej: konwalia majowa, kruszyna pospolita, marzanka wonna). Warto zwrócić uwagę na jarzab szwedzki, chroniony grzyb - szmaciak gałęzisty, którego owocniki można zauważyć od lata do jesieni przy podstawach pni niektórych sosen. Występują tu także skrajnie rzadkie gatunki owadów o charakterze puszczańskim, które żyją w starych i uschniętych drzewach. **Inne informacje:** Utworzony w 1983 r., pow. 11.74 ha. Położony jest na wschodnim skraju Parku, prawie na wysokości centrum Sopotu. Warto także udać się na wzniesienie po lewej, którego nazwa brzmi „Sępie Wzgórze”. Rozciąga się z niego przepiękny widok na Sopot, moło i zatokę Gdańska, a przy bardzo dobrej widoczności na półwysep Hel. **Dojazd:** Dotrzeć do rezerwatu można ze kolejki SKM Sopot Wyścigi. Należy iść najpierw ul. Jana z Kolna, przekroczyć al. Niepodległości, następnie ul. Reja do miejsca spotkania zielonego szlaku „Skarszewskiego”. Poruszamy się nim, skręcając w prawo. Po pokonaniu niewielkiego wzniesienia znajdujemy się w siodle, pomiędzy wzniesieniami. W tym miejscu została ustawiona tablica informująca o granicy rezerwatu, który znajduje się po naszej prawej stronie.

Rez. "Źródlika w Dolinie Ewy"

Informacje przyrodnicze: Ochronie tutaj podlegają naturalne zbiorowiska roślinne: łąkowe, ziołoroślowe i szuwarowe, (m.in. rzadko spotykany na nizinach szuwar manny gajowej). Na terenie rezerwatu występuje 194 gatunków roślin naczyniowych, w tym 3 ściśle chronione: bluszcz pospolity, listera jajowata, wawrzynek wilczełyko i 4 częściowo: kalina koralowa, konwalia majowa, kruszyna pospolita, marzanka wonna). Warto zwrócić uwagę na gatunki górsko - podgórskie: przetacznik górski, tojeść gajowa, manna gajowa, dziki bez koralowy, olsza szara, kozłek bżowy, niezapominajka leśna. 10 gatunków roślin znajduje się na liście ginących i zagrożonych roślin Pomorza Zachodniego i Wielkopolski: czerniec gronkowy, fiołek przedziwny, kostrzewka leśna, kozłek bżowy, listera jajowata, manna gajowa, przetacznik górski, szczaw gajowy, wawrzynek wilczełyko i wyka leśna. **Inne informacje:** Utworzony 1983 r., pow. 12.04 ha. Położony na terenie Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego, na zachód od Oliwy, dzielnicy Gdańska. Rozlokowany jest na fragmencie doliny erozyjnej. Zachodnią granicą szlaku przechodzi żółty szlak pieszy „Trójmiejski”. Natomiast przez obszar chroniony poprowadzono czarny szlak „Wzgórz Szymbarskich”. **Dojazd:** Dość do rezerwatu jest najłatwiej od Oliwy. Od al. Grunwaldzkiej idziemy ul. Opata Jacka Rybińskiego, a następnie Stary Rynek Oliwski, Spacerową i Kościarską. Potem trzeba wejść do Doliny Powagi, której przedłużeniem jest Dolina Ewy. Po ok. kilometrze docieramy na miejsce.

Trasa rowerowa do Otomina

Gdańsk-Wrzeszcz - Brętowo - Jasień - Kiełpino Grn. - Otomin - Gdańsk-Wrzeszcz lub Gdańsk centrum Długość: 30 km

Zaczynamy we Wrzeszczu. Ulicą Partyzantów jedziemy aż do cmentarza Srebrzysko, dalej uliczką Srebrniki udajemy się w stronę jednostki wojskowej. Kilkadziesiąt metrów za szklarniami ogrodniczymi skręcamy z asfaltu w prawo, w odchodzącą między działki piaszczystą drogą, kierującą się wyraźnie w górę. Zaprowadzi nas ona do wiaduktu dawnej linii kolejowej Wrzeszcz - Kokoszki i dalej do ulicy Ogrodowej. Tą zaś dojedziemy do ulicy Potokowej, przy której znajduje się ścieżka rowerowa. Jedziemy nią w stronę pobliskiej Moreny, jednak po chwili skręcamy wraz z Potokową w prawo, w kierunku Brętowa (4 km). Dojeżdżamy do pętli, przy której stoi sklep spożywczy - warto tu zakupić coś do picia, przed nami kilka kilometrów jazdy w terenie. Z pętli uliczką Kiełpińską jedziemy do rozstajów, gdzie skręcamy w lewo i leśną drogą wzdłuż potoku Strzyża jedziemy aż do terenów dawnego poligonu. Na skraju lasu wybieramy drogę prowadzącą w lewo. Po przejechaniu wzgórza zobaczymy panoramę Jasienia (7 km) i niewielkie jezioro. Omijamy je z prawej strony i jedziemy w kierunku osiedla. Droga wyprowadzi nas na ulicę Jasińską, którą dotrzemy do Zwierzynieckiej, tą zaś do ruchliwej Kartuskiej. Przekraczamy ją na drugą stronę i uliczką Źródlaną, wśród ogródków działkowych jedziemy aż do jeziora Jasień. Teraz drogą równoległą do obwodnicy

podjeżdżamy do pobliskiego wiaduktu i ulicy Goplańskiej. Przez wiadukt jedziemy do pobliskiego Kiełpina Górnego (11 km). Na głównym skrzyżowaniu Kiełpina skręcamy w lewo. Asfalt po chwili się skończy i przejdzie w leśny dukt. Po drodze jedno wzniesienie, przy zjeździe należy zachować ostrożność - kopne piachy. Droga zaprowadzi nas do ukrytego wśród lasów jeziora Otomińskiego i Otomina (15 km). Tu możemy chwilę odpocząć na tarasie obłożonego przez turystów baru. Dalej drogą przy ośrodku gazowni jedziemy ku południowej części jeziora. Towarzyszą nam znaki zielonego szlaku, które w pewnym momencie ostro skręcają w prawo. Skręcamy wraz z nimi, by po ok. 400 metrach ponownie skręcić w prawo w wyraźną ścieżkę. Zaprowadzi nas ona do niezwyklego miejsca - położonego na południowym cyplu jeziora wczesnośredniowiecznego grodziska obronnego (17 km). Z grodziska wracamy na główną drogę, do miejsca gdzie z niej zjechaliśmy. Możemy z tego miejsca wrócić przez Otomin, Jasień i Brętowo do Wrzeszcza, bądź też Szadółki, Ujeścisko i Chełm do centrum Gdańska. **Na trasie warto zobaczyć:** Jezioro Otominskie oraz położone przy nim grodzisko.

Trasa rowerowa Do Pszczółek

Gdańsk - Dziewięć Włók - Wiślina - Lędowo - Wróblewo - Grabiny-Zameczek - Suchy Dąb - Krzywe Koło – Pszczółki Długość: 33 km

Zaczynamy pod gmachem Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku. Ulicą Toruńską jedziemy nad Opływ Motławy, przez który przepławiamy się kładką do ulicy Łanowej. Tą ulicą jedziemy aż do końca, na wał przeciwpowodziowy Motławy. Prowadzi nim betonowa droga, którą jadąc w lewo dotrzemy do budynku i śluzy przepompowni Rafinerii Gdańskiej. Kilkaset metrów dalej, przy mostku nad rzeką, skręcamy w lewo i dojeżdżamy do Dziewięciu Włók (7 km). Tu wyjeżdżamy na szosę z Przejazdowa i jedziemy się do pobliskiej Wiśliny (9 km). Wiślina, podobnie jak większość wsi na Żuławach, istnieje od XIV wieku, kiedy to Krzyżacy intensywnie zasiedlali ten teren, tworząc zaplecze gospodarcze dla Gdańska i Malborka. Wioska obfituje w zabytki, znajdziemy w niej murowaną kaplicę i drewnianą bramę cmentarną w formie barkowej dzwonnicy. Zwróćmy uwagę na drewniane domy o konstrukcji wieńcowej z XIX wieku. Nasza trasa wiedzie wzdłuż Motławy na południe, przez Lędowo i Wróblewo do skrzyżowania z szosą 227 Pruszcz Gdański - Cedry Wielkie. Szosa wiedzie przez typowy krajobraz Żuław - orne pola poprzecinane są liniami drzew i kanałów odwadniających, których brzegi porastają trzciny. We Wróblewie (15 km) zatrzymajmy się przy uroczym kościółku o szkieletowej konstrukcji, usadowionym tuż nad brzegiem rzeki. Pochodzi on z XVI wieku, obok zobaczymy zabytkowy cmentarz. Za Wróblewem szosa mija śluzę na Motławie i budynek śluzowego. Dalej przecinamy dość ruchliwą szosę i jedziemy do pierwszych zabudowań Grabin-Zameczka (18 km). Skręcamy w pierwszą drogę wiodącą w prawo, zaś gdy dojedziemy do wielkich parkowych drzew - w lewo, i już po chwili jesteśmy pod murami krzyżackiej warowni. Ta nieco szumna nazwa przysługiwała niewielkiej forteczce, w której znajdowała się siedziba krzyżackiego wójta. Majątek Grabino pełnił funkcję centrum aprowizacyjnego i hodowlanego dla pobliskich wielkich zamków Zakonu. Zamek jest obecnie w rękach prywatnych i właściciele z wolna poddają go restauracji. W zamkowym parku znajdziemy sędziwe, przeszło pięćsetletnie dęby. Wracamy na szosę i jedziemy do Suchego Dębu (22 km). W tym miejscu ludzie żyli już przed tysiącami lat, archeolodzy odkryli tu groby ciałopalne z okresu rzymskiego. W centrum wsi wznosi się gotycki kościół z XIV wieku z zabytkowym cmentarzem i plebanią. Są też tu zabytkowe domy podcieniowe, podobnie jak w następnej miejscowości na naszej trasie, Krzywym Kole (25 km). Tu także zobaczymy zabytkowy XIV-wieczny kościół, zabytkowy cmentarz oraz imponujący dom podcieniowy. Tuż za wioską trafiamy na szosę wiodącą ze Steblewa do Pszczółek (33 km). Skręcamy tutaj w prawo i po pięciu kilometrach jazdy docieramy do Pszczółek. Możemy stąd wrócić do Trójmiasta kolejką elektryczną. **Na trasie warto zobaczyć:** Opływ Motławy, Wiślina, Wróblewo, Grabiny Zameczek, Suchy Dąb, Krzywe Koło

Trasa rowerowa Dookoła Gdańska

Gdańsk - Rokitnica - Pruszcz Gdański - Straszyn - Bąkowo - Otomin - Kiełpino Grn. Jasień - Gdańsk-Wrzeszcz Długość: 40 km

Startujemy spod Urzędu Wojewódzkiego, skąd ulicą Augustyńskiego (obok Baszty Białej) i przez Plac Wałowy dojeżdżamy do Bramy Nizinnej. Przystaniemy przy niej na chwilę, to ostatnia ze średniowiecznych bram Gdańska, przez które odbywa się normalny ruch uliczny. Jedziemy dalej przez most na Oplwywie Motławy, dalej ulicami Mostową i Przybrzeżną jedziemy wzdłuż Motławy do miejsca, gdzie wpadają do niej Radunia i kanał Czarnej Łachy (4 km). Zaraz za mostkami skręcamy w prawo, w drogę którą wzdłuż kanału dojedziemy do szosy Pruszcz Gdański - Przejazdowo. Tu ponownie skręcamy w prawo, by po chwili znaleźć się w Rokitnicy (10 km). Do Pruszcza Gdańskiego (14 km) wjeżdżamy od strony zachodniej. W Pruszczu koniecznie powinniśmy zatrzymać się przy zabytkowym kościele gotyckim MB Różańcowej, pochodzącym z XIV wieku. Z miasteczka wyjeżdżamy na zachód, szosą prowadzącą do Straszyna przez Rotmanki. Po przekroczeniu obwodnicy wjeżdżamy do Straszyna (18 km), by zaraz skręcić w szosę prowadzącą do Prędzieszyna. Jedziemy przez osadę Gołąbkowo, w pewnym momencie kończy nam się asfalt - od tego miejsca bitą polną drogą dojedziemy do Bąkowa (23 km). Tu przekraczamy szosę Gdańsk - Kolbudy i zagłębiamy się w lasy otomińskie, przez które jedziemy leśną bitą drogą w kierunku Otomina. Po drodze do Otomina mijamy rezerwat "Bursztynowa Góra" i wczesnośredniowieczne grodzisko z VIII/IX wieku. Jest ono usytuowane na cyplu na jeziorze Otomińskim od strony południowo-zachodniej. Dojedziemy do niego zielonym szlakiem "Skarszewskim", który na kilometr przed wsią odchodzi od naszej drogi w prawo. Po ok. 500 metrach ścieżka wyprowadzi nas na charakterystyczne obwałowanie prasłowiańskiego grodu. Za Otominem (26 km) jedziemy leśną drogą do Kiełpina Górnego (29 km), w centrum którego skręcamy w ulicę Goplańską. Po przejechaniu wiaduktu nad obwodnicą zjeżdżamy w lewo do ulicy Źródlanej i przez ogródki działkowe dojeżdżamy do Jasienia (32 km). Tu przekraczamy ruchliwą ulicę Kartuską i omijając nowe osiedle jedziemy na dawny poligon. Z poligonu wracamy do Wrzeszcza jadąc drogą wiodącą dawną linią kolejową Wrzeszcz - Kokoszki. Cała trasa ma niespełna 40 kilometrów długości. **Na trasie warto zobaczyć:** w Gdańsku: Białą Basztę, Bramę Nizinną, Oplwy Motławy; Pruszcz Gdański; rezerwat "Bursztynowa Góra", Jezioro Otomińskie oraz położone przy nim grodzisko, dawną linię kolejową Wrzeszcz – Kokoszki

Rez. "Jar Raduni"

Informacje przyrodnicze: Jar Raduni, fragment rzeki płynącej z Pojezierza Kaszubskiego przez Kolbudy do Kępca (k. Mokrego Dworu na Żuławach Gdańskich- 2 km na południe od Olszynki, d. Gdańska), rozciąga się przez 8 km w kierunku południowo - zachodnim od Żukowa, mniej więcej w połowie jego długości znajduje się miejscowość Babi Dół. Jar powstał w wyniku erozyjnej działalności rzeki, która w tym miejscu stworzyła sobie "przejście". Proces ten trwa cały czas, a rzeka nieustannie podmywa zbocza jaru. Jar Raduni jest znany nie tylko na Pomorzu, ale także w innych częściach Polski. To bardzo urokliwe miejsce. Znajdziemy tu wiele widoków zapierających dech w piersiach. Wędrując tędy mamy szansę spotkać również wiele gatunków flory i fauny. Wchodząc do Jaru od razu odносimy wrażenie, że jest to zakątek dziki, praktycznie nie zmieniony przez człowieka. Niby znajduje się niedaleko od Trójmiasta (40 minut PKS-em), a jednak jest cisza i spokój. Niezatarte wrażenie robią powalone drzewa, które spadają często w nurt rzeki, po tym jak woda podmyła brzegi jaru i korzenie nie mogą dłużej podtrzymać drzewa. Współgrają ze sobą powalone drzewa, meandrująca zakolami rzeka, strome zbocza, cisza i spokój, potęga przyrody. Jar nieustannie się zmienia. Powalone drzewa gniją, spadają następne, rzeka zmienia bieg choć proces ten trwa długo i trzeba przyjeżdżać tu często aby zauważyć zmiany. Różne widoki i warunki są o różnych porach roku. O każdej z nich jar wygląda inaczej. Wiosną widać budzącą się przyrodę. Latem żywa natura zachwyca zielenią. Jesienią przepiękną gra słabnącego słońca i wielu kolorów: rdzy, żółci, czerwieni. brązu. Zimą wszędobylska biel. Takie obrazki fascynują chyba każdego. Wędrowanie jarem miejscami jest trudne, ale dostarcza niezapomnianych przeżyć. Trudność mogą sprawić mokre liście i korzenie (zależnie od warunków pogodowych) oraz powalone drzewa, które trzeba pokonywać nad lub pod. Wycieczkę najlepiej rozpocząć na stacji PKP Babi Dół lub w miejscowości o tej samej nazwie. Różnica polega na tym, że stacja położona jest na północ od rezerwatu "Jar Raduni", natomiast wieś na południe. W obydwu przypadkach trzeba skierować się drogą, łączącą te dwa miejsca, do jaru. W ten sposób dotrzemy do drewnianego mostku nad rzeką. Stąd idziemy północnym brzegiem rzeki w kierunku wschodnim. Następnie poruszamy się krętą ścieżką wzdłuż rzeki. Miejscami trzeba uważać, żeby jej nie zgubić. Po około 2 km docieramy w końcu do mostu, którym biegnie asfaltowa szosa. Należy przeciąć go w poprzek i ruszyć dalej wzdłuż rzeki, nie zmieniając

brzegu. Dalszy etap ścieżki jest bardziej wyraźny. Po kolejnych 4 kilometrach wędrówki pięknym jarem docieramy do nieczynnego mostu kolejowego w Rutkach (dawna linia kolejowa Pruszcz Gd. - Kartuzy). Upodobali go sobie amatorzy wspinaczek i zjazdów na linie. Stąd możemy ruszyć wzdłuż elektrowni wodnej wybudowanej pod koniec XIX w. (w Rutkach). Dokładnie powinniśmy iść północnym brzegiem Raduni, a dalej drogą przenoszenia kajaków (elektrownię mamy po prawej). W ten sposób docieramy do miejscowości Borkowo, gdzie z dużą częstotliwością kursują autobusy PKS w kierunku Gdańska i Gdyni (przez Żukowo) i dalej na Kaszuby (przez Kartuzy). Na terenie Jaru Raduni w 1972 r. ustanowiono rezerwat przyrody - krajobrazowy. Chroniony jest w ten sposób przełom tej rzeki. Znajdziemy tu na zboczach grąd, a na jego dnie ols. Godna uwagi są także rośliny naczyniowe o oraz o charakterze podgórskim. **Dojazd:** autobusem PKS do wsi Babi Dół z Kościerzyny lub Trójmiasta koleją do stacji Babi Dół (na północ od rezerwatu) z Gdyni lub Kościerzyny.

Trasa piesza przez Jary Raduni i Reknicy

Babi Dół PKP - rez. "Jar Raduni" - Rutki (most) - Nowy Glińcz - Skrzeszewo - Czapelsko - rez. "Jar Rzeki Reknicy" – Kolbudy Długość: 28 km

Pierwszy odcinek trasy prowadzi przez przełom rzeki Raduni (pierwszy rezerwat), następnie na południe do wsi Skrzeszewo (pola) i południowy wschód (tereny leśne) do Czapelska. Dalej przez kolejny przełom, tym razem rzeki Reknicy (również objęty rezerwatem) do Kolbud. Jest to średniej długości trasa, dosyć trudna dla nie "wprawionych" turystów. Naszą wędrówkę rozpoczynamy na stacji kolejowej w Babim Dole, do której możemy dojechać pociągiem z Gdyni lub Kościerzyny. Start znajduje się 0.5 km na północ od rezerwatu "Jar Raduni". Stąd ruszamy drogą na wschód w kierunku pieców do wypalania węgla drzewnego ("duże czarne beczki z kominem"). Po kilkuset metrach musimy skręcić w prawo, by dojść do niebieskiego szlaku "Kartuskiego". Prowadzi on nas w dół jaru, do drewnianego mostku. Można nim przejść do wsi Babi Dół (na południe od jaru). My jednak idziemy prosto północnym brzegiem. Po lewej stronie mamy strome zbocze, natomiast z drugiej meandruje Radunia. Ścieżka nasza wije się w pionie i poziomie, czasami sprawiając trudność. Męczące są zwłaszcza powalone drzewa, które należy pokonywać dołem lub górą. Gorzej, gdy trzeba przeszkodę omijać górą, a jest ona mokra. Można także wchodzić wyżej po zboczu (niżej lepiej nie, bo mokro), ale nakładamy drogi i trzeba się wspinać: bardziej czasochłonne i męczące. Po około 2 km poruszania się jarem (korzystamy z niebieskiego szlaku) docieramy do mostu drogowego (asfaltowa szosa). Schodzimy do niego z góry, na nim skręcamy w lewo i kawałeczek szosą. Potem w prawo w ścieżkę, znowu prowadzącą przełomem. Wykorzystujemy ją aż do końca, czyli do mostu w Rutkach. Etap ten jest trudny dla niedoświadczonych turystów, choć bardziej wprawionym też może "dać w kość". Jar raduni jest bardzo urzekającym miejscem. Zbocza, podmywane przez Radunię, miejscami mają wysokość 35 metrów. Widoki robią niesamowite wrażenie. Z góry jak i z dołu, uświadomić można sobie piękno i potęgę natury w tym "rowie" z płynącą rzeką. Z jaru wydostajemy się najpierw przechodząc przez wspomniany wyżej most w Rutkach (!!! UWAGA !!! Jest w nienajlepszym stanie.), by po jego pokonaniu skręcić w pierwszą ścieżkę w prawo. Wcześniej po lewej z mostu doskonale widać elektrownię wodną i trasę przenoszenia kajaków. Po niecałym kilometrze docieramy do Nowego Glińcza (jest sklep), położonego przy ruchliwej drodze Żukowo - Kościerzyna. Z miejscowości tej trasa prowadzi do Skrzeszewa. Docieramy tam kierując się od sklepu na wschód, potem po kilkudziesięciu metrach w uliczkę wsi po prawej, która później zmienia się w polną drogę. Na najbliższym skrzyżowaniu w lewo. Po minięciu dużego skrzyżowania (w niewielkim lasku) dochodzimy do drogi asfaltowej. Nią to poruszamy się ok. kilometra, by znaleźć się w Skrzeszewie. Przy głównym skrzyżowaniu znajduje się przedszkole (po prawej), a przy uliczce dochodzącej z lewej sklep. My idziemy prosto, a 0.5 km dalej skręcamy na wschód. Drogą leśną, dosyć często używaną przez samochody, docieramy do miejscowości Czapelsko, a właściwie Czapelsk. Schodzimy do Doliny Rzeki Reknicy, która ciągnie się w naszą prawą stronę (do Marszewa i dalej pod Przywidz) oraz w lewą do Kolbud. Dochodzimy do kościółka, wcześniej przy ulicy mijając sklep spożywczy. Przechodzimy przez teren kościoła i dalej prosto, do najbliższego skrzyżowania. Tutaj skręcamy w prawo, w ścieżkę. Po prawej jest "polowe" boisko, a po lewej zabudowania. Dalej idziemy wzdłuż południowej granicy sosnowego lasu. Po wejściu do lasu na pierwszym skrzyżowaniu w prawo. Po chwili jesteśmy już w rezerwacie "Jar Rzeki Raduni". Jest on trudniejszy od pierwszego. Jest tutaj więcej trudnych do pokonania zarośli, nie ma wyraźnej ścieżki, która czasami urywa się i trzeba iść dużą stromizną. Droga Jarem sprawia wrażenie długiej. Wychodzimy z niego tuż przed Kolbudami, po

czym poruszamy się główną szosą przelotową przez wieś. Przekraczamy tory nieczynnej linii kolejowej. Za najbliższym skrzyżowaniem przy kościele, ale przed mostem na rzece Raduni, znajduje się przystanek PKS. Stąd możemy odjechać do Gdańska (PKS lub GZK) lub w przeciwnym kierunku do Kościerzyny. Główną atrakcją są dwa przełomy rzek, zawsze urokliwe i inaczej wyglądające w zależności od pory roku. Trasa przysparza najmniej trudności jesienią lub wczesną wiosną, kiedy przeszkadza nam mniej zarośli, a ścieżki nie są jeszcze (lub już) oblodzone. **Na trasie warto zobaczyć:** rez. "Jar Raduni", most w Rutkach, Czapelisko, rez. "Jar Rzeki Reknicy", Kolbudy.

Trasa piesza Kolbudy - Kiełpino Grn.

Kolbudy - rz. Radunia - Jez. Otomińskie - Otomin - Kiełpino Grn - Karczemki (ul. Kartuska) Długość: 17 km

Jest to niezbyt długa wycieczka. Wędrować będziemy terenami leśnymi, a zarazem znajdującymi się niedaleko Trójmiasta. Nie ma także problemu z dojazdem. Wyruszamy z centrum Kolbud, dokąd dojeżdżamy autobusem PKS lub GZK np. z Gdańska. Tutaj warto zaopatrzyć się w żywność i napoje, ponieważ aż do Otomina nie spotkamy żadnego sklepu. Przy największym skrzyżowaniu, czyli miejscu, gdzie się na początku znajdujemy, na szczęście jest kilka dobrze zaopatrzonych. Swoje pierwsze kroki kierujemy na wschód, w stronę białej sylwetki nowoczesnego kościoła. Znajduje się on prawej stronie drogi do Gdańska na wysokości przystanku, trochę w głębi. Idziemy główną drogą (uwaga duży ruch), a następnie przechodzimy mostem nad Radunią. Po chwili jesteśmy na zielonym szlaku "Skarszewskim". Będziemy nim wędrować prawie do końca. Szlak chwilę później skręca w lewo, w osiedlową uliczkę. Pięset metrów dalej wchodzimy do lasu. Od tego momentu w zasadzie cały czas wędrujemy wśród drzew. Dalszy etap jest najtrudniejszy. Najpierw szlak prowadzi dukiem leśnym. Następnie skręca w lewo i grzbietem doprowadza nas nad brzeg rzeki. Tutaj schodzimy w dół. Napotykamy tu ciekawą budowlę hydrotechniczną. Jest to elektrownia wodna, spiętrzająca wody Raduni. Od tego miejsca szlak biegnie wąską i krętą ścieżką. Po prawej mamy nieco strome zbocza, a po lewej Radunię. Nasza droga wiedzie w poprzek stoku, kilka metrów od wody. Ścieżka swoim charakterem, przypomina te z Jaru Raduni czy Reknicy. Wije się ona omijając korzenie i drzewa, pnie się w górę i dół. Czasami trzeba uważać, żeby nie wpaść do wody. Jednak generalnie nie jest to nic strasznego, choć trochę męczące. Odcinek ten kończy się po ok. 4.5 km w miejscu, gdzie szlak skręca w prawo. Dalej idziemy w górę dolinką. Po 200 m dostajemy się na płaski, lesisty teren. Zawracamy w lewo, potem w prawo i już spotykamy czarny szlak "Wzgórz Szymbarskich". Dwa szlaki prowadzą nas przez cichy i spokojny las, choć czasami możemy spotkać rowerzystę, czy jeźdźca (w Otominie jest stadnina). Teren jest lekko pofałdowany i nie sprawia trudności. W końcu trafiamy w okolice Jez. Otomińskiego, a dokładnie kilkaset metrów na południowy zachód od niego. Czarny szlak skręca na północ. My jednak cały czas korzystamy z zielonego. Poruszamy się na południe od jeziora. W pewnym momencie odbijamy na północ, aby odnaleźć uroczo położone wczesnośredniowieczne słowiańskie grodzisko z przełomu VIII i IX w. Stąd ruszamy na wschód wzdłuż brzegu, z powrotem na zielony szlak. Docieramy "Skarszewskim" do Otomina. W miejscu, gdzie szlak ostro odchodzi w prawo (jesteśmy już w środku wsi), warto pójść w kierunku zachodnim nad północny brzeg jeziora. Spotykamy tu ponownie czarny szlak. Urządzono w tym miejscu znane wszystkim mieszkańcom Gdańska kąpielisko. Są ławeczki, na których można wypocząć, miejsce na ognisko. Wcześniej zaczyna się ścieżka przyrodnicza, wzdłuż której stoją tablice informacyjne. Po odpoczynku i nacieszeniu się wodą wracamy na zielony szlak. To jest już nasz ostatni etap. Mijamy pętlę autobusu nr 174. Po ok. 1.5 km przecinamy leśny dukt (udostępniony dla ruchu kołowego) z Otomina do Kiełpina. Dalej maszerujemy szlakiem, który wiedzie nas granicą lasu i omija łukiem od zachodu Kiełpino Grn. W końcu trafiamy do ul. Kartuskiej (na wysokości osiedla Karczemki), skąd mamy do dyspozycji dwie linie autobusowe ZKM (nr 161 i 167), którymi możemy dotrzeć do centrum Gdańska. Tutaj kończy się nasza wycieczka. W sumie 17 km. Jest to dosyć przyzwoity wynik. **Dojazd (najważniejsze propozycje):** Kolbudy: autobus PKS lub GZK (Gminny Zakład Komunikacji) z Gdańska, Przywidza lub Kościerzyny. Gdańsk, ul. Kartuska: autobusy ZKM z Gdańska nr 161 i 167 (odjazd sprzed Dworca PKS). Autobusy kursują dosyć często.

zielony, GD 1213 z, Sopot Kamienny Potok - Skarszewy (82 km)

Jest to jeden z sześciu szlaków pieszych, które w całości lub części przechodzą przez tereny Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego. Ten akurat bierze swój początek w Trójmieście w Sopocie Kamiennym Potoku, prowadzi przez prawie całą południową część parku, a następnie "udaje" się na południe przez Kolbudy i Przywidz do kociewskiego miasta Skarszew. Głównie turysta porusza się lasami, czasami jednak trzeba korzystać z polnych dróg. Szlak pod względem trudności jest przeciętny (jak na pomorskie warunki), aczkolwiek czasami może sprawiać trochę trudności stosunkowo stromymi podejściami i zejściami. Głównie ma to miejsce w TPK. Dalej miejscami mogą być trudniejsze odcinki, ale nie jest ich zbyt wiele.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Sopot Kamienny Potok		0	82.3	Szlaki "Kartuski" i "Wejherowski"
Bocianie Gniazdo				
ul. 23 Marca				
Mała Gwiazda				Szlak "Wzgórz Szymbarskich"
Sępie Wzgórze				
rez. "Starodrzew na Zajęczym Wzgórzu"				
Dolina Świemirowska				
Droga Nadleśniczych				Szlaki "Wzgórz Szymbarskich" i "Kartuski"
Wzgórze Pacholek				Szlak "Kartuski"
ul. Kwietna				
Droga Marty				
Wzgórze Trzech Panów (Głowica)				
Zielona Dolina				
Samborowo				
Lipnik (ul. Góralska)				
Niedźwiedzia Droga				
ul. Słowackiego				
Matemblewo				Szlaki "Kartuski" i "Trójmiejski"
Lasy w Dolinie Strzyży				Szlaki "Kartuski" i "Trójmiejski"

Kiełpinek (obwodnica)				
Jez. Otomińskie				Szlak "Wzgórz Szymbarskich"
				Szlak "Wzgórz Szymbarskich"
Kolbudy				
Pręgowo Grn.				
Buszkowy (na północ, w miejscu przecięcia szosy)				
Jez. Przywidzkie				
Miłowo				
Nw. Wiec				
Szczodrowo				
Skarszewy		82.3	0	

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Sępie Wzgórze, rez. "Zajęcze Wzgórze", Wzgórze Pacholek, Sanktuarium Matemblewo, "Lasy w Dolinie Strzyży", J. Otomińskie, Jez. Przywidzkie, grodzisko nad rz. Więcisą (k. Skarszew), Skarszewy. **Proponowane wycieczki:** 1. Sopot Kamienny Potok, Mała Gwiazda, Sępie Wzgórze, Wzg. Pacholek, Zielona Dolina, Samborowo, Lipnik, ul. Słowackiego, Matemblewo (20 km). 2. Kolbudy, Otomin, Kiełpinek, Lasy w Dolinie Strzyży, Matemblewo (19 km). 3. Kolbudy, Pręgowo Grn., Buszkowy, Jez. Przywidzkie (zejście ze szlaku), wzdłuż północnego brzegu jeziora, Przywidz (17 km) 4. Przywidz, wzdłuż południowego brzegu jeziora, w tym zwiedzenie grodziska (dojście do szlaku), Miłowo, Nw. Wiec, Szczodrowo, Skarszewy (23 km) **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Sopot Kamienny Potok: kolejka SKM Oliwa: komunikacja ZKM Gdańsk lub SKM (z 20 min. przejściem) Niedźwiednik: komunikacja ZKM Gdańsk z Gdańska Wrzeszcza lub Gdańska Gł. Kiełpinek: komunikacja ZKM Gdańsk z Gdańska Gł. Otomin: komunikacja ZKM Gdańsk z Gdańska Gł. Kolbudy: PKS z Gdańska lub GZK Kolbudy Przywidz: PKS z Gdańska, należy przejść 3 km na wschód północnym brzegiem Jeziora Przywidzkiego.

Szlak Kartuski z Sopotu

niebieski, Gd 1207 n, Sopot Kamienny Potok - Kartuzy (68 km)

Jest to jeden z sześciu szlaków pieszych, które w całości lub części przechodzą przez tereny Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego. Kartuski bierze swój początek w Sopocie Kamiennym Potoku, na skraju parku i podobnie jak Skarszewski prowadzi przez jego południową część. Następnie lasami, a w środkowym etapie także polnymi drogami, przez podgdańskie miejscowości, Żukowo z interesującym d. klasztorem norbertanek, przepiękny Jar Raduni doprowadza nas do Kartuz, miasta wartego zwiedzenia. Szlak jest dosyć łatwy do poruszania się. Jednak trudność może sprawić Jar Raduni.

miejsowość	odcinek	km	Km	spotykane szlaki
Sopot Kamienny Potok		0	67.9	Szlaki „Skarszewski” i „Wejherowski”
	1.5			
Brodwino				
	2.5			
Wielka Gwiazda				
	1.5			

Dolina Świemirowska				
	1			
Droga Nadleśniczych				Szlaki „Skarszewski” i „Wzgórz Szymbarskich”
	2.75			
Wzgórze Pacholek				Szlak „Skarszewski”
	1.25			
Kuźnia Wodna (Dolina Schwabego)				
	3			
Klesza Droga				
Wąwóz Huzarów				
ul. Słowackiego				
Matemblewo (200 m Sanktuarium)				Szlaki „Skarszewski” i „Trójmiejski”
Lasy w Dolinie Strzyży				
Kokoszki (ul. Nowatorów)				
Smęgorzyno				
Jez. Otomińskie				Szlaki „Wzgórz Szymbarskich” (200 m na wschód) i „Skarszewski” (500 m na wschód)
Niestępowo				
Przyjaźń				
Otomino Grn.				
Otomino Dln.				
Żukowo				
Rutki (most)				
Babi Dół (wiadukt k. stacji PKP)				
Jez. Mezowskie				
rez. "Stare Modrzewie"				
Jez. Karczemne				Szlak „Kaszubski” (do klasztoru kartuzów).
Kartuzy PKP		67.9	0	

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Wzgórze Pacholek, Kuźnia Wodna (Dolina Schwabego), Wąwóz Huzarów, Dolina Radości, Sanktuarium Matemblewo, "Lasy w Dolinie Strzyży", Jez. Otomińskie, Przyjaźń, Żukowo, Rutki- most, rez. "Jar Raduni", rez. "Stare Modrzewie", Kartuzy. **Proponowane**

wycieczki: Na wędrowkę szlakiem warto wybrać się o każdej porze roku. Wycieczka pierwsza, po Trójmiejskim Parku Krajobrazowym: Sopot Kamienny Potok, Wielka Gwiazda, Dolina Świemirowska, Droga Nadleśniczych, Wzg. Pacholek, Kuźnia Wodna, Matemblewo (18 km) lub z przedłużeniem przez Lasy w Dolinie Strzyży do Kokoszek. Druga: Kartuzy, rez. "Jar Raduni", Żukowo (23 km).

Dogodne miejsca dojazdu na szlak: Sopot Kamienny Potok: kolejka SKM, Oliwa: komunikacja ZKM Gdańsk lub SKM (z 20 min. przejściem), Kokoszek: komunikacja ZKM Gdańsk z Gdańska Gł., Otomin: komunikacja ZKM Gdańsk z Gdańska Gł. (z przejściem w kierunku zachodnim- 0.5 km), Żukowo: PKS z Gdańska lub PKP z Gdyni Gł., Babi Dół: PKS z Gdańska (przystanek na południe od rez. "Jar Raduni"- przejście ok.1 km), PKP z Gdyni Gł. (stacja na północ od rez. "Jar Raduni"- przejście ok. 0.5 km), Kartuzy: PKS z Gdańska, Słupska, Gdyni, Kościerzyny.

Szlak Motławski

czerwony, Olszynka - Tczew Czatkowy (33.5 km)

Jest to jeden z kilku szlaków Żuławskich, przebiegający po terenie do niedawna zapomnianym turystycznie. Prowadzi wzdłuż rzeki Motławy (którą przebiega także szlak kajakowy), przecinając z południa na północ Żuławy Gdańskie. Wędrowka tym szlakiem umożliwia zwiedzenie kilku ciekawych zabytków oraz poznanie tej części regionu, rzadko, co jest błędem, odwiedzanej przez turystów. Szlak łatwy, nadający się także dla rowerzystów. Teren płaski, trochę niestety trzeba przejść drogami asfaltowymi.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Gdańsk Olszynka		0	33.5	
	7.5			
Wiślina		7.5	26	
	3			
Bystra		10.5	23	
	2			
Wróblewo		12.5	21	
	3			
Grabiny - Zameczek		15.5	18	
	4			
Suchy Dąb		19.5	14	
	3			
Krzywe Koło		22.5	11	
	4.5			
Koźliny		27	6.5	Szlak " <u>Domów Podcieniowych</u> "
	6.5			
Tczew Czatkowy		33.5	0	

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Koźliny, Krzywe Koło, Suchy Dąb, Grabiny - Zameczek, Wróblewo. **Proponowane wycieczki:** Szlak jest za krótki, aby pokonywać go w dwa dni. Najlepiej przejść go całego lub skrócić startując, np. z Krzywego Koła, kierunek: Gdańsk, (22.5 km) lub Wiślina (26 km).

Palczewo

Informacje krajoznawcze: Wieś z 1341 r., której prawa chełmińskie w 1344 r. nadał Wielki Mistrz Ludwig Koenig i osiedlił tutaj Dythericha Schoteisa. Położona tuż przy przeciwpowodziowym wale 03-11-04 Prawa autorskie zastrzeżone © AKK GDAKK

Wisły, w miejscu dawnej przeprawy do Steblewa (działała do 1945 r.). Zwiedzić warto jedyny na Żuławach drewniany kościół (1712 r.), z gontowym dachem, organami (1687 r.) i ołtarzem (1754 r.), stare malowidła ludowe. Jeden z 6 ocalałych wiatraków typu holenderskiego z XVIII wieku. **Inne informacje:** Przez miejscowość przechodzi szlak pieszy "Nadwiślański". **Dojazd:** PKS z Tczewa

Boręty

Informacje krajoznawcze: Stara wieś, której korzenie sięgają czasów późnolateńskich i wpływów rzymskich. Lokowana została w 1337 r. Warto zobaczyć: ruiny gotyckiego kościoła (XIV w.) spalonego w 1945 r. Protestantki kościół (1714 - 15 r.) o konstrukcji ryglowej z drewnianą wieżą, przebudowany w latach 1841 - 42. **Inne informacje:** Wieś położona na prawym brzegu Wisły, ok. 5 km na północ od Lisewa. Niecały kilometr na zachód od wsi wałem przechodzi szlak pieszy "Nadwiślański" **Dojazd:** PKS z Tczewa (kursuje rzadko).

Gniazdowo

Informacje krajoznawcze: Wieś położona na trasie nieczynnej kolejki wąskotorowej, 3 km na południe od Ostaszewa (wieś gminna). Znajdują się tutaj dwa domy podcieniowe z końca XIX wieku. **Inne informacje:** Na zachód (1.5 km) wałem przeciwpowodziowym Wisły przechodzi szlak pieszy "Nadwiślański". **Dojazd:** PKS z Tczewa.

Lisewo

Informacje krajoznawcze: Wieś położona koło Tczewa, ale na przeciwległym brzegu Wisły. Lokowana na prawie chełmińskim w 1316 r. Jednakże archeolodzy "dokopali" się tutaj do osad z czasów rzymskich i wczesnego średniowiecza. Położenie przy przeprawie rzecznej do/z Tczewa miało duży wpływ na jej rozwój. Znajduje się tutaj m.in. kościół p.w. Św.. Mikołaja z ok. 1316 r., jednonawowy z drewnianym stropem, posiadający drewnianą wieżę z 1819 r. W świątyni warto zobaczyć drewnianą figurę Matki Boskiej (XV w.), chrzcielnicę, ambonę oraz ołtarz (XVIII w.), monstrancję (XVII w.), trzy dzwony (XV i XVII w.). Na wieży zostały odznaczona została miara długości chełmińskiej. Warto także odszukać w pobliżu kościoła zespół pałacowo- parkowy, w skład którego wchodzi: neoklasycystyczny pałacyk, spichlerz (konstrukcja ryglowa), stary drzewostan (w tym obiekty pomnikowe). Jest tutaj stacja niestety nieczynnej już kolejki wąskotorowej z dworcem z 1900r. **Inne informacje:** We wsi znajduje się kilka sklepów, czynnych do godzin wieczornych. Przez miejscowość przechodzi szlak pieszy "Nadwiślański". Lisewo jest połączone z Tczewem dwoma mostami: drogowym i kolejowym, nazywanymi "Mostami Tczewskimi" **Dojazd:** PKS i PKP (tylko pociągi osobowe) z Tczewa lub Malborka. Z uwagi na niewielką odległość można przejść lub przejechać rowerem z Tczewa (2.5 km od centrum).

Szlak Domów Podcieniowych

Czarny, GD 1239 s , Koźliny - Koszwały (20 km)

Drugi, po Motławskim, szlak przebiegający przez Żuławy Gdańskie. Teren ten jest mało znany turystom, pomimo to, że znaleźć można tutaj ciekawe obiekty architektury, będące integralną częścią krajobrazu. Interesujący jest układ kanałów, rowów i urządzeń hydrotechnicznych Świadczących o nieustannej walce człowieka z siłami przyrody w celu wyrwania każdego skrawka suchej ziemi. Główną atrakcją szlaku są domy podcieniowe oraz Żuławskie kościoły. Przebiega po prawie zupełnie płaskim terenie. Jest bardzo łatwy, mogą z niego korzystać także rowerzyści. Miejscami jednak drogi mogą być zablokowane i zalane, ale w nie takim stopniu, żeby były nie do przebycia. Prawie w całości został poprowadzony z pominięciem nieprzyjemnych dla nóg dróg asfaltowych.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Koźliny		0	20	Szlak "Motławski"
	5.5			
Steblewo		5.5	14.5	

	4			
Osice		9.5	10.5	
	4			
Trutnowy		13.5	6.5	
	3			
Miłocin		16.5	3.5	
	3.5			
Koszwały		20	0	

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Koźliny, Steblewo, Osice, Trutnowy, Miłocin, Koszwały.
Proponowane wycieczki: Szlak nadaje się do przejścia w całości jednego dnia. Warto jednak przedłużyć trasę o odcinek Tczew PKP - Koźliny idąc wałem przeciwpowodziowym Wisły. Mamy wtedy lepszy dostęp do komunikacji publicznej. Do długości trasy dodać trzeba 8 km. **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Koźliny, Steblewo, Osice: autobus PKS (Gdańsk - Tczew) Trutnowy, Miłocin: linia autobusowa Angelus (Gdańsk - Cedry Wielkie) Koszwały: autobus PKS (Gdańsk - Tczew)

Szpegawsk

Informacje krajoznawcze: Pierwsza wzmianka z XIII w. We wsi fundamenty kościoła z XVI w, pałac z ok 1800 r. (obecnie Dom Pomocy Społecznej, niedawno odnowiony prezentuje się ładnie szczególnie od strony jeziora), zabytkowy dom z podcieniami z XIX w (obecnie szkoła). Niedaleko wsi za torami przy drodze do grobów masowych znajduje się cmentarz poewangelicki z lat 1816 - 1916 z potężnym grobowcem rodziny Palleske (jeszcze parę lat temu można było wejść do środka, było tam sporo zniszczonych trumien, obecnie wejście jest zamknięte).

Las Szpegawski (groby masowe)

Informacje krajoznawcze: Miejsce śmierci ok. 7000 osób w większości z terenu Kociewia. Rozstrzeliwania przez Niemców odbywały się głównie w latach 1939-1940. 18.X.1939 rozstrzelano księży, a 20.X.1939 nauczycieli i pacjentów ze szpitala psychiatrycznego w Kocborowie. Jesienią 1944 roku Niemcy wydobyli i spalili zwłoki chcąc zatrzeć ślady zbrodni. W lesie znajduje się 31 grobów masowych oraz pomnik upamiętniający śmierć ludzi, postawiony w latach 50-tych. **Inne informacje:** Przechodzi tędy szlak pieszy "Kociewski". **Dojazd:** Szpegawsk znajduje się na trasie kolejowej i drogowej Tczew- Starogard Gd. - Człuchów- Piła. Dojazd PKP lub PKS. Od wsi do mogił ok. 2 km w kierunku zachodnim.

Postołowo

– pole golfowe

2.Kaszuby Północne i Nadmorski Park Krajobrazowy

Hel

– fokarium

Jastrzębia Góra

– plaża

Szlak Nadmorski (gdański)

niebieski, GD 1221 n, Krokowa - Jurata (54 km)

Przebiega po północnej części Pobrzeża Gdańskiego i Mierzei Helskiej. Rozpoczyna się w Krokowej, podobnie jak szlaki "Puszczy Darżlubskiej" i "Grot Mechowskich". Następnie mija rez. "Bielawa",
 03-11-04 Prawa autorskie zastrzeżone © AKK GDAKK

dochodzi do wybrzeża klifowego w Jastrzębiej Górze (wkracza do Nadmorskiego Parku Krajobrazowego, którym porusza się do końca), ciągnącego się do Władysławowa, po drodze odwiedzając Przylądek Rozewie. Później przebiega Półwyspem Hel, wykorzystując ścieżki na zalesionych wydmach. Mija Chałupy, Kuźnicę, Jastarnię i kończąc się w Juracie, przedostatniej miejscowości na półwyspie. Niestety nie jest przedłużony do Helu. Szlak jest generalnie łatwy, prowadzi po płaskim terenie, podłoże miejscami piaszczyste.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Krokowa PKP		0	54	Szlaki "Grot Mechowskich" i "Puszczy Darżlubskiej"
	5.5			
rez. "Bielawa"		5.5	48.5	
	10.5			
Jastrzębia Góra		16	38	
	4			
Przylądek Rozewie		20	34	
	8			
Władysławowo PKP		28	26	Szlak "Swarzewski"
	8.5			
Chałupy		36.5	17.5	
	6			
Kuźnica		42.5	11.5	
	7,5			
Jastarnia PKP		50	4	
	4			
Jurata PKP		54	0	

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Krokowa, rez. "Bielawa", Jastrzębia Góra, Rozewie, rez. "Słone Łąki", Jastarnia. **Proponowane wycieczki:** Szlak można podzielić na dwa etapy: Krokowa - Władysławowo (25 km) oraz Władysławowo - Jurata (21 km). Przenocować można we Władysławowie, gdzie o nocleg łatwiej jest w sezonie. Osoby preferujące marsze długodystansowe mogą oczywiście przejść cały szlak. Czas przejścia 11- 12 godzin. **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Krokowa: dojazd PKS z Wejherowa, Jastrzębia Góra: dojazd PKS z Pucka Władysławowo: PKS z Pucka lub pociąg z Gdyni Gł. Miejscowości na Półwyspie Hel: pociąg z Gdyni lub PKS z Pucka czy Władysławowa. **Inne informacje:** odcinek szlaku od Krokowej do Władysławowa wchodzi w skład Międzynarodowego Szlaku Wybrzeża (Nadmorskiego) E-9, który przebiega w następujący sposób: Atlantyk - Morze Północne - Morze Bałtyckie (Świnoujście - Koszalin - Hel - Gdańsk - Elbląg - Frombork - Braniewo).

Puck

- plaża

Szlak Swarzewski

żółty, GD 1201 y, Puck - Władysławowo (12 km)

Jest to bardzo krótki szlak, przebiegający prawie w całości wschodnią krawędzią Kępy Swarzewskiej. Początkowo przechodzi przez Puck, a następnie przecina dolinę rz. Płutnicy. Dalej wkracza na Kępę Swarzewską, gdzie przechodzi jej krawędzią, więc prawie nad samym brzegiem morza. Wędrując nim można podziwiać Zatokę Pucką, widoczny jest także półwysep Hel.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Puck PKP		0	12	Szlaki "Krawędzią Kępy Puckiej" i "Grot Mechowskich"
	6.5			
Swarzewo		6.5	5.5	
	5.5			

Władysławowo PKP		12	0	Szlak "Nadmorski (gdański)"
------------------	--	----	---	-----------------------------

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Puck, Swarzewo, rez. "Słone Łąki".

Proponowane wycieczki: Szlak, ze względu na jego niewielką długość, najlepiej wykorzystać w połączeniu z innym, np. "Nadmorskim" lub "Krawędzią Kępy Puckiej": 1. startujemy w Pucku. Dochodzimy do Władysławowa. Dalej mamy do wyboru dwie opcje: wędrujemy szlakiem Nadmorskim na wschód, czyli po półwyspie Hel i kończymy w Chałupach (20 km) lub Kuźnicy (25 km), skąd wracamy pociągiem do Pucka lub Gdyni Gł. W drugiej opcji skręcamy na północny - zachód i kierujemy się do Jastrzębiej Góry, odwiedzając po drodze Przylądek Rozewie (ok. 23 km). 2. wyruszamy z Władysławowa. Po dojściu do Pucka wchodzimy na szlak niebieski ("Krawędzią..."). Można także w punkcie drugim skorzystać z innego: "Grot Mechowskich", ale na szlaku utrudniony jest powrót publicznymi środkami komunikacji. **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Puck, Władysławowo: dojazd PKP lub PKS z Gdyni Gł. **Inne informacje:** cały szlak wchodzi w skład Międzynarodowego Szlaku Wybrzeża (Nadmorskiego) E-9, który przebiega w następujący sposób: Atlantyk - Morze Północne - Morze Bałtyckie (Świnoujście - Koszalin - Hel - Gdańsk - Elbląg - Frombork - Braniewo)

Szlak Krawędzią Kępy Puckiej

niebieski, GD 1203 s , Wejherowo - Puck (33 km)

Szlak rozpoczyna się w Wejherowie. Przez pierwsze ok. 10 km przebiega Doliną Redy, następnie krawędzią Kępy Puckiej. Początkowo po prawej nadal mamy redę, później po skręceniu na północ możemy podziwiać Zatokę Pucką.

miejsowość	odcinek	km	Km	spotykane szlaki
Wejherowo		0	33	Szlaki " <u>Puszczy Darżlubskiej</u> ", " <u>Wejherowski</u> " i " <u>Zagórskiej Strugi</u> "
	9			
Reda		5.5	24	
	2			
Rekowo Dolne		9.5	22	
	3			
Połchowo		13.5	19	
	3.5			
Mrzezino		17.5	15.5	
	6.5			
O słonino		24	9	
	2			
Rzucewo		26	7	
	7			
Puck		33	0	Szlaki " <u>Grot Mechowskich</u> " i " <u>Swarzewski</u> "

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Wejherowo, grotty k. Połchowa, O słonino, Rzucewo, Puck. **Proponowane wycieczki:** Proponujemy rozpocząć wędrowkę w Pucku. Następnie dojść Rekowa Dolnego, gdzie wsiadamy do pociągu (trzeba zejść ze szlaku i dojść do stacji: ok. 0.5 km). Ewentualnie wędrowkę można rozpocząć w odwrotnym kierunku. Wtedy wyruszamy w Wejherowie. Skończyć najlepiej w Mrzezynie (17.5), z uwagi na stację PKP, lub zejść ze szlaku w O słoninie (24 km) i przejść dodatkowe 3.5 km do Żelistrzewa, gdzie również znajduje się stacja, łącznie 27.5 km. **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Rekowo Dolne: PKP z Gdyni Gł. lub Helu, Mrzezino: jak wyżej, Puck: dojazd pociągiem z Gdyni Gł. lub Helu. **Inne informacje:** W Połchowiu warto na chwilę zejść szlaku (dodatkowy kilometr), aby odwiedzić grotty. Znajdują się one na południe od wsi, dojście drogą asfaltową. Cały szlak wchodzi w skład Międzynarodowego Szlaku Wybrzeża

Mechowo

- grotą

Szlak Grot Mechowskich

czarny, GD 1202 s, Puck - Krokowa (30 km)

Rozpoczyna się w Pucku. Przez kilka pierwszych kilometrów przebiega północnych krańcem Kępy Puckiej. Dalej przechodzi przez tzw. Puszcze Darżlubską, pozostałość dużego kompleksu leśnego. Na trasie znajduje się wiele atrakcji krajoznawczych, które warto zobaczyć. Szlak łatwy, teren pofałdowany i w większości zalesiony.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Puck PKP		0	29.5	Szlaki "Swarzewski" i "Krawędzią Kępy Puckiej"
	4			
Połczyno		4	25.5	
	2.5			
Darżlubie		6	23	
	4			
Mechowo		9.5	19	
	6			
"Diabelski Kamień"		15.5	13	
	4			
Jez. Dobre		19.5	9	Szlak "Puszczy Darżlubskiej"
	3			
Karlikowo		21	6	
	6			
Krokowa		20	0	Szlaki "Puszczy Darżlubskiej" i "Nadmorski (gdański)"

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Puck, Mechowo, głazy narzutowe Diabelski Kamień i Boża Stopka, J. Dobre, Krokowa. **Proponowane wycieczki:** Długość szlaku powoduje, że można go przejść w jeden dzień. Proponujemy dojechać do Krokowej i zakończyć wędrowkę w Pucku. Ewentualnie można skrócić wędrowkę do 20 km, wysiadając nad J. Dobrym (przed Krokową) i udać się do Pucka. **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Krokowa: PKS z Wejherowa, J. Dobre: ten sam autobus co wyżej, tylko że wysiadamy wcześniej, Puck: dojazd pociągiem lub autobusem z Gdyni Gł. **Inne informacje:** Wędrowkę szlakiem można trochę zmodyfikować.

Do Darżlubia szlak poprowadzony został drogą asfaltową, nieprzyjemną dla nóg. Polecamy pójść z Pucka najpierw na południowy - zachód do Celbówka. Stąd na zachód 2 km do południowego krańca wsi Połczyno. Dalej prawie równoległe do szosy (jest ok. kilometr na północ) do skrzyżowania, przy którym stoi krzyż. Skracamy w prawo i po kilometrze jesteśmy w Darżlubiu. W ten sposób nakładamy jedynie kilometr, a za to omijamy asfalt i trochę ruchliwą szosę.

W Mechowie na skrzyżowaniu przy kościele wchodzimy na drogę gruntową idącą na południe. Chwile później jest niewielki jar, a za nim ściana lasu. Kawaleczek dalej dochodzimy już do rez. "Darżlubskie Buki", po którego odwiedzeniu wracamy na szlak. Dokładamy jedynie 2 km.

Półtora kilometra na zachód od Mechowa skręcamy na północny zachód, by po 2.5 km dojść do głazu "Biały Kamień". Na szlak wrócimy idąc na południowy - zachód (1.5 km). Trasa będzie wynosić o 2 km więcej.

Za Jez. Witalicz skręcamy na zachód. Na granicy lasu w prawo i drogą polną do Śwecina. Przecinamy szosę i docieramy do rez. "Źródłiska Czarnej Wody". Na jego płn. krańcu w prawo, kilometr dalej w lewo, a potem znowu w prawo. Moment później spotykamy młyn wodny, za którym na drugim skrzyżowaniu na północ. Następnie przez wieś ulicówkę Lisewo do Krokowej. Niestety poruszać się trzeba czasami mało wyraźnymi drogami. Schodzimy także do końca ze szlaku.

Szlak Puszczy Darżlubskiej

zielony, GD 1204 z, Wejherowo - Krokowa (38 km)

Jest to kolejny szlak poprowadzony, jak nazwa wskazuje, przez tereny tzw. Puszczy Darżlubskiej. Rozpoczyna się w Wejherowie, dalej kieruje się na północny - zachód przez Piaśnicę do Żarnowca, wcześniej przez około 6 km idąc prawie równolegle (w odległości 2 km na wschód) do Jez. Żarnowieckiego. Następnie półkołem na wschód przez rez. "Zielone" dociera do Krokowej.

miejsowość	odcinek	km	Km	spotykane szlaki
Wejherowo PKP		0	38	Szlaki "Krawędzią Kępy Puckiej", "Wejherowski" i "Zagórskiej Strugi"
	12			
Piaśnica Wlk.		12	26	
	5			
Jez. Dobre		17	21	Szlak "Grot Mechowskich"
	3			
Lubocino		20	18	
	3			
Sobieńczyce		23	15	
	6			
Żarnowiec		29	9	Szlak "Bałtycki"
	3			
Odargowo		32	6	
	2			
rez. "Zielone"		34	4	
	4			
Krokowa		38	0	Szlaki "Grot Mechowskich" i "Nadmorski (gdański)"

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Piaśnica, J. Dobre, Żarnowiec, rez. "Zielone", Krokowa.
Proponowane wycieczki: Jednodniowa krótka: wyjazd autobusem PKS do Piaśnicy Wlk., przejście do Żarnowca przez J. Dobre; Jednodniowe średniej długości: trasa podobnie jak wyżej, z tym że przedłużamy ją do Krokowej; Marsz długodystansowy, czyli przejście całego szlaku (38 km).
Dogodne miejsca dojazdu na szlak: Wejherowo: dojazd kolejką SKM z Trójmiasta lub pociągiem dalekobieżnym ze stacji położonych na trasie kolejowej Szczecin - Gdańsk, Piaśnica, Jez. Dobre, Żarnowiec, Krokowa: dojazd PKS z Wejherowa, **Inne informacje:** odcinek szlaku od Żarnowca do Krokowej wchodzi w skład Międzynarodowego Szlaku Wybrzeża (Nadmorskiego) E-9, który przebiega w następujący sposób: Atlantyk - Morze Północne - Morze Bałtyckie (Świnoujście - Koszalin - Hel - Gdańsk - Elbląg - Frombork - Braniewo).

Bożepole Wielkie

Informacje krajoznawcze: Historia pisana wsi sięga 1357 roku, kiedy w dokumentach pojawił się zapis "Bożepole". W XVI i XVII wieku majątek należał do rodzin Bochenów, Lantowów i Rexinów. Od połowy XVIII wieku właścicielem była pomorska rodzina Weiherów (z podkołobrzeskiego Tymienia). Ta majetna familia posiadała liczne majątki w okolicy, a przez pewien czas także dzielnicę Gdańska: Wrzeszcz i piastowała najważniejsze urzędy państwowe. W XVI wieku istniała tu prywatna kaplica, filia parafii rozlańskiej. Istniejący zabytkowy kościół wybudowano około 1743 roku. Zachowała się w nim między innymi krypta rodziny Wejherów oraz obraz "Ukrzyżowanie" (obecnie w nowym kościele). W świątyni tej spoczywają szczątki ostatniej przedstawicielki katolickiej linii

Hohenzolernów: Marii Anny, córki Karoliny Weiher i księcia Hermanna von Hohenzollern-Hechingen. Po wybudowaniu nowego kościoła zabytkowa świątynia została zamknięta. Przy wyjeździe z Bożegopola na drogę Gdańsk -Szczecin, po lewej stronie znajduje się zaniedbany park podworski oraz dwór z początku XIX wieku - obecnie przedszkole. W parku rośnie ok. 400 letni dąb. **Inne informacje:** Wieś położona w pradolinie Łeby - Redy (pomiędzy Lęborkiem, a Wejherowem), którą przebiega m.in. droga E28 (Gdańsk- Szczecin) oraz linia kolejowa (podobny kierunek jak szosa). W tym miejscu pradoliną płynie rzeka Łeba. **Dojazd:** PKS i PKP z Lęborka oraz Wejherowa.

Godętowo

Informacje krajoznawcze: Pierwsza wzmianka z 1284 roku. Przez stulecia wioska należała do rodziny Goddentowów. Jest tutaj zabytkowy dwór z przełomu XVIII/XIX wieku otoczony parkiem. Przed wojną we wsi znajdowała się mała kaplica oraz mauzoleum właścicieli majątku. Ich pozostałości można znaleźć na wzgórzach na południe od wsi, na przedłużeniu alei prowadzącej prostopadłe do dworu. **Inne informacje:** Wieś położona jest w pradolinie Łeby- Redy, przy drodze Gdańsk- Szczecin. Kilometr na północ znajduje się stacja kolejowa, a dalej wieś Łęczyce. **Dojazd:** PKP lub PKS z Lęborka i Wejherowa.

Łęczyce

Informacje krajoznawcze: Duża wieś, siedziba władz gminnych. Przez stulecia stanowiła centrum dóbr książęcych. W zachowanych inwentarzach z XVII i XVIII wieku Łęczyce opisano jako wieś zamieszkałą przez 10 gburów, sołtysa i 2 karczmarzy. Okoliczne lasy określane były jako należące do Łęczyc. Warte zobaczenia jest duży, pochodzący z końca XIX wieku młyn na rzece Łebie. W nim dzieciństwo i młodość spędziła Alwina Glienke - żona austriackiego kanclerza Engelberta Dollussa, zabitego przez nazistów latem 1934 roku. **Inne informacje:** Wieś znajduje się w pradolinie Łeby- Redy ok. 10 km na wschód od Lęborka. Południowym krańcem przylega do torów linii kolejowej (Gdańsk- Szczecin), za którymi kilometr na południe jest wieś Godętowo, przy drodze w tym samym kierunku. **Dojazd:** PKP z Lęborka lub Wejherowa. PKS z Lęborka.

3.Szwajcaria Kaszubska i Kaszubski Park Krajobrazowy

Szlak Wzgórz Szymbarskich

czarny, Gd 1208 s, Sopot - Kamienica Królewska (118 km)

Ten jeden z najdłuższych szlaków w województwie rozpoczyna się w Sopocie. Najpierw przechodzi przez południową część Trójmiejskiego Parku Krajobrazowego. Następnie przez podgdanskie miejscowości. Ostatnia część szlaku przebiega po urokliwej Szwajcarii Kaszubskiej, a dokładnie jej południowej i zachodniej części.

miejsowość	odcinek	km	Km	spotykane szlaki
Sopot, ul. 3 Maja		0	117.8	
Łysa Góra				
Mała Gwiazda				Szlak "Skarszewski"
Dolina Świemirowska				
Droga Nadleśniczych				Szlaki „Skarszewski” i „Kartuski”
Dolina Ewy (rez. "Źródlika w Dolinie				Szlak „Skarszewski”

Ewy")				
Wzniesienie Marii				Szlak "Trójmiejski"
Dolina Radości				
Złota Karczma (obwodnica)				Szlak "Trójmiejski"
Gdańsk Matarnia				
Gdańsk Kokoszki				Szlak "Kartuski"
Jez. Otomińskie				Szlak "Kartuski"
Jez. Otomińskie				Szlak "Skarszewski"
Łapino				
Czapelsko				
Marszewo				
Marszewska Góra				
Jez. Ząbrsko				
Huta Dolna				
Majdany				
Borcz				
Wyczechowo				
Nowy Dwór				
Sławki PKP				
Rąty				
Wieżyca PKP				
Rez. "Szczyt Wieżyca"				
Szymbark				
Jez. Kniewo				
Gołubie PKP				
Leśn. Uniradze				Szlak "Kaszubski"
Zgorzale				

Jez. Raduńskie				
Łączyno				
Wygoda Łaczyńska				
Mojusz PKP				
Łączki				
Bór				
Bącz				
rez. "Kurze Grzędy"				
rez. "Jez. Turzycowe"				
Jez. Jumno				
Kamienica Królewska		117.8	0	Szlaki "Kaszubski" i "Kregów Kamiennych"

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Rez. "Źródlika w Dolinie Ewy", Dolina Radości, Matarnia, Jez. Otomińskie, Czapelsko, rez. "Szczyt Wieżyca" i G. Wieżyca, rez. "Staniszewskie Błoto", rez. "Gurze Grzędy", rez. „Jez. Turzycowe”, **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Sopot Kamienny Potok: kolejka SKM, Oliwa: komunikacja ZKM Gdańsk lub SKM (z 20 min. przejściem), Kokoszki: komunikacja ZKM Gdańsk z Gdańska Gł., Otomin: komunikacja ZKM Gdańsk z Gdańska Gł. (z przejściem w kierunku zachodnim- 0.5 km), Żukowo: PKS z Gdańska lub PKP z Gdyni Gł., Babi Dół: PKS z Gdańska (przystanek na południe od rez. "Jar Raduni"- przejście ok.1 km), PKP z Gdyni Gł. (stacja na północ od rez. "Jar Raduni"- przejście ok. 0.5 km), Kartuzy: PKS z Gdańska. **Inne informacje:** Na szlaku znajduje się bardzo ładne podejście pod wzniesienie otaczające od wschodu dolinę Raduni k. Łapina. Niestety w jeszcze w październiku 2001 r. był tam zerwany mostek.

Góra Wieżyca (punkt widokowy)

Informacje krajoznawcze: Jest to najwyższe wzniesienie na Niżu Europejskim o wysokości 328.6 m n.p.m. Należy do Wzgórz Szymbarskich, które są morenami czołowymi, ukształtowanymi przez lądolód skandynawski. Teren szczytu objęty jest ochroną w postaci rezerwatu przyrody "Szczyt Wieżyca". Miejsce to zaczęło być często odwiedzane w drugiej połowie XIX w., kiedy to nastąpiła moda na odwiedzanie punktów widokowych. Na szczycie od tego momentu wybudowano pięć wież widokowych. Pierwsza murowana powstała w latach 90- tych XIX w. Rozebrano ją przed I wojną światową. Wtedy to zaczęto wznosić Wieżę Bismarka, której budowy nigdy nie ukończono. Przez następne kilkadziesiąt lat stały tu dwie wieże drewniane (ostatnia do lat 80- tych XX w.). Obecna, metalowa, nosi imię Jana Pawła II i pochodzi z początku lat 90- tych ubiegłego wieku. Wejście na wieżę zajmuje około 15 minut. Góra Wieżyca jest często odwiedzana. Przyciąga nie tylko wieża, z której rozciągają się widoki na okolicę. Zimą zjawiają się narciarze. Śnieg leży tu dłużej niż w innych częściach regionu. Zachodni stok jest przystosowany do tego rodzaju sportu, m.in. można skorzystać z wyciągów. Nie trudno znaleźć miejsce noclegowe, choć miejsc czasami może brakować. **Dojazd:** Pociągiem z Gdyni lub Kościerzyny. Trzeba wysiąść na stacji Wieżyca i dojść ok. 2.5 km czarnym szlakiem "Wzgórz Szymbarskich". Autobusem PKS z Gdańska. Wsiadamy przy skrzyżowaniu drogi Żukowo - Kościerzyna i szosy do stacji Wieżyca.

Informacje przyrodnicze: Rezerwat krajobrazowy, którego zadaniem jest ochrona najwyższego na Niżu Europejskim wzniesienia Wieżyca (328.6 m n.p.m.). Rośnie tutaj drzewostan bukowy w wieku ok. 150 lat. Są to siedliska buczyny pomorskiej kwaśnej i żyznej. Znajdziemy także fragmenty lasu bukowo - dębowego. Miejsce warte odwiedzenia, ze względu na rozciągające się z wieży widoki oraz możliwość uprawiania narciarstwa zjazdowego. Objęte ochroną wzgórze należy do Wzgórz Szymbarskich, będących utworzonymi przez lądolód skandynawski morenami czołowymi. **Inne informacje:** Utworzony w 1962 roku na powierzchni 33,59 ha. **Dojazd:** Pociągiem z Gdyni lub Kościerzyny. Trzeba wysiąść na stacji Wieżyca i dojść ok. 2.5 km czarnym szlakiem "Wzgórz Szymbarskich". Autobusem PKS z Gdańska. Wsiadamy przy skrzyżowaniu drogi Żukowo - Kościerzyna i szosy do stacji Wieżyca.

Szymbark

Informacje krajoznawcze: Najwyżej położona miejscowość na Pomorzu, której wcześniejsza niemiecka nazwa brzmiała Schönberg (Piękna Góra). Historia Szymbarka nie jest zbyt długa, bo bierze swoje początki w XVII w. wraz z osiedleniem się tutaj kolonistów. Ziemie te należały do zakonu kartuzów. Do końca ostatniej wojny większość mieszkańców stanowili Niemcy. Za ich czasów działał tu hotel z restauracją "Pod Wieżycą", obecny budynek Kaszubskiego Uniwersytetu Ludowego. Wybudowano także w 1882 neoromański, protestancki (do 1928 r.), kościół (istniejący do dziś) z cmentarzem na zachodnim krańcu wsi (pod lasem). W obecnej restauracji "Pod Wieżycą" mieściła się kaplica katolików. Koło wspomnianego wcześniej cmentarza znajduje się pomnik 10-ciu mieszkańców wsi zabitych przez nazistów w 1944 r. **Dojazd:** Pociągiem z Gdyni lub Kościerzyny do wsi Krzeszna, dalej szlakiem żółtym na południe (2.7 km). Autobusem PKS z Gdańska.

Gołubie

Informacje krajoznawcze: Wieś położona w tzw. Szwajcarii Kaszubskiej przy "Kółku Jezior Kaszubskich", pomiędzy Jez. Dąbrowskim i Patulskim. Znana jest także pod nazwą "Gołubie Kaszubskie", która pochodzi od nazwy stacji. Chociaż prawidłowa to "Gołubie", często używana jest ta "kolejowa". W średniowieczu miejscowość była własnością zakonu cystersów z Pogódek. Następnie kartuzów. W XIX w., po kasacie zakonu, okoliczne ziemie podzielono wśród miejscowych chłopów. Szybki rozwój wsi nastąpił w latach 20-tych XX wieku, po wybudowaniu linii kolejowej Gdynia - Kościerzyna - Bydgoszcz. W latach 70- tych zaczęli tłumnie zjeżdżać się tu turyści. Największą popularność zyskało Jez. Dąbrowskie, gdzie powstało kilka ośrodków wypoczynkowych. Łatwy dojazd koleją, czy samochodem z Trójmiasto oraz piękne tereny są atutem tego miejsca. Na wschodnim krańcu Gołubia znajduje się Ogród Botaniczny Zbigniewa Butowskiego, założony w 1972r. **Inne informacje:** W Gołubiu znajduje się kilka sklepów. Jest to dobre miejsce wypadowe do tej części Kaszub. **Dojazd:** Pociągiem z Gdyni lub Kościerzyny. Autobusem PKS z Gdańska.

Trasa piesza Gołubie - Ręboszewo

Gołubie - Jez. Kniewo (3 km)- Patuły (4.5 km)- Szymbark (5.5 km)- rez. "Szczyt Wieżyca" (7.5 km)- Wieżyca PKP (10 km)- Gajówka Kolańska Huta (11 km)- Ostrzyce (13.5 km)- Brodnica Dln. (15 km)- Ręboszewo (19 km). Długość: 19 km

Trasa wiedzie po atrakcyjnej południowej części tzw. Szwajcarii Kaszubskiej. Wykorzystamy dwa szlaki turystyczne: „Kaszubski” i "Wzgórz Szymbarskich". Rozpoczynamy na stacji kolejowej w Gołubiu. Ruszamy na wschód czarnym szlakiem wiejską drogą między domami w stronę Krzesznej. Kilkadziesiąt metrów po lewej mamy linię kolejową Gdynia - Kościerzyna. Na końcu zabudowań szlak skręca w prawo i pnie się do góry. My jednak kierujemy się prosto. Po 1.5 km od startu dochodzimy do wartego zwiedzenia Ogródu Botanicznego p. Butowskich. Następnie wracamy się nieznacznie do skrzyżowania, gdzie znajduje się przejazd kolejowy. Miejsce to poznamy po roslym pomnikowym dębie, znajdującym się po północnej stronie torów. Tutaj wybieramy ścieżkę na południe wspinającą się na wzniesienia. W ten sposób po przejściu 750 m z powrotem znajdziemy się na czarnym szlaku. Zaprowadzi on nas nad bardzo ładne Jezioro Kniewo. Warto zrobić sobie tutaj krótki postój. Do Szymbarka dotrzemy szlakiem. Najpierw przejdziemy pomiędzy śródleśnymi

domkami letniskowymi, potem przez wieś Patuły, z której już widzimy położony kilometr dalej Szymbarka. Szlak wyprowadza nas na szosę (ruchliwa w sezonie letnim), doprowadzając nas do centrum wsi. Na skrzyżowaniu za kościołem prowadzi w prawo utwardzoną drogą leśną. Po chwili skręca jednak w lewo w las, pod górę. Zataczamy szlakiem łuk i kilometr dalej przecinamy szosę łączącą Szymbarka z dużą drogą Żukowo - Kościerzyna. Dalej leśnymi ścieżkami trafiamy na Wieżycę z wieżą widokową (trzeba wejść konieczne). Wzniesienie to jest objęte ochroną w formie rezerwatu przyrody "Szczyt Wieżycy". Ze wzgórza schodzimy serpentynową drogą leśną, aż do mało uczęszczanej szosy. Udajemy się na drugą stronę i dalej leśną ścieżką. Szlak po kilkuset metrach zaprowadzi nas do zabudowań niedaleko ściany lasu. Stąd ruszamy na północ i potem w dół do stacji kolejowej PKP. Dalsza droga prowadzi będzie w poprzek grzbietu nazywanego Kolańską Hutą. Na stacji musimy wejść na peron i kierując się nim w stronę zachodu w pewnym momencie skręcić w prawo. Polna ścieżka (po prawej niewielkie zabudowania, po lewej łąka) wprowadzi nas do lasu. Wcześniej na granicy lasu szlak odbija w prawo, my jednak na tym skrzyżowaniu udajemy się prosto. Wspinamy się doliną pod górę. W końcu, wcześniej mijamy skrzyżowanie, zakręcamy w lewo (tu z prawej dochodzi inna droga), potem docieramy do skrzyżowania, gdzie dochodzi z lewej kolejna już droga, a następnie do zabudowania- gajówki Kolańska Huta. Stąd, nigdzie nie skręcając, kierujemy się na północny zachód, na ukos zbcza. W ten sposób trafiamy na asfaltową szosę o nazwie Droga Kaszubska. Wykorzystujemy jej odcinek docierając do Ostrzyc. Podziwiamy znajdujące się Jez. Ostrzyckie oraz rez. Ostrzycki Las na drugim brzegu. W Ostrzycach warto w sezonie letnim skorzystać w kilku restauracji z serwowanych ryb. Ruszamy główną drogą w stronę Brodnicy po drodze przechodząc mostkiem nad Radunią. Na skrzyżowaniu (w lewo do Brodnicy, w prawo do Goręczyna) zauważamy drogowskaz, który kieruje nas w kierunku północno - zachodnim na Jastrzębią Górę. Jest wzniesienie położone w zakolu Drogi Kaszubskiej na odcinku Ostrzyce - Brodnica. Z powrotem wrócić można tą samą drogą i iść asfaltem. Lepiej jednak pójść na skróty, schodząc polami dokładnie na zachód do szosy. Przy niej ominąć trzeba tylko jedno gospodarstwo. Pół kilometra dalej wchodzimy do Brodnicy Dolnej. Prawie na jej początku skręcamy w prawo w polną drogę na skrzyżowaniu z przydrożnym krzyżem. Niewiele ponad 100 metrów dalej docieramy do następnego krzyża i tu napotykaemy szlak "Kaszubski". On poruszając się przez cały ten etap tą ścieżką i wzdłuż brzegu Jez. Wlk. Brodno, zaprowadza nas do Ręboszewa, czyli końcowej miejscowości naszej wycieczki. Po drugiej stronie jeziora, bliżej Brodnicy Grn., dostrzec można Złotą Górę wraz z pomnikiem. Dojazd (najważniejsze propozycje): Pociągiem do Gołubia z Gdyni lub Kościerzyny. Autobusem PKS z Gdańska. Powrót z Ręboszewa autobusem PKS. **Na trasie warto zobaczyć:** p. Butowskich w Gołubiu, Jez. Kniewo.

Rez. "Staniszewskie Zdroje"

Informacje przyrodnicze: Obszar chroniony to zbcza doliny oraz część wąwozu z okresowym potokiem. Celem rezerwatu jest ochrona źródeł z rzadką roślinnością, procesów geofizycznych, polodowcowego krajobrazu, naturalnych lasów. Występują tu rośliny podgórsko - górskie: przetacznik górski, skrzyp olbrzymi. A także łęg olszowo - jesionowy, podgórski łęg jesionowy i szuwar manny gajowej (rosnący w pobliżu źródeł). Zespoły leśne to: na zboczach kwaśna buczyna niżowa, miejscami u podstawy zbczy i na ich szczycie żyzna buczyna niżowa oraz grąd gwiazdnicowy (dąb szypułkowy, grab pospolity, leszczyna). Znaleźć tutaj można gatunki chronione całkowicie (10), częściowo (5) oraz podgórskie i górskie (8). **Inne informacje:** Położony na terenie Kaszubskiego Parku Krajobrazowego, na południowy wschód od Mirachowa. Znajduje się na Wysoczyźnie Staniszewskiej na lewym brzegu Łeby. Rezerwat najlepiej oglądać wędrując szlakiem „Kaszubskim”. **Dojazd:** Autobusem PKS z Kartuz do Mirachowa, dalej pieszo szlakiem na południowy wschód (3 km) lub do Staniszewa, skąd drogą asfaltową w stronę Kartuz (południowy wschód), następnie trzeba skręcić w prawo. Dalej idziemy szlakiem.

Droga Kaszubska

Informacje krajoznawcze: Ta asfaltowa szosa została wybudowana w latach 1965 - 67. Rozpoczyna się przy Złotej Górze niedaleko Brodnicy Górnej. Przebiega wzdłuż brzegów jezior Wielkie Brodno, Ostrzyckie i przez miejscowości Brodnica Dln., Ostrzyce, Kolano, Krzeszna do Wieżycy. Droga ma nie tylko znaczenie lokalne, ale także turystyczne. Umożliwia dojazd do najpiękniejszych i

najciekawszych zakątków Szwajcarii Kaszubskiej. Jest często uczęszczana w sezonie. Przy drodze, niedaleko Brodnicy Dolnej, znajduje się gład narzutowy, na którym wyryto mapę okolic Jezior Raduńskich. Upamiętnia on wybudowanie drogi.

Złota Góra (punkt widokowy)

Informacje krajoznawcze: To kolejny punkt widokowy. Położony jest około kilometr na wschód od Brodnicy Górnej. Podziwiać stąd można Jezioro Wielkie Brodno oraz jego wschodni brzeg, Jezioro Ostrzyckie, Wzgórze Wieżycy. Stoi tutaj niezbyt ładny, kłocowaty, pomnik upamiętniający partyzantów kaszubskich z II wojny światowej. Wzgórze w swej historii nosiło kilka nazw, zależnie od ustroju politycznego. I tak za czasów pruskich była to Góra Prezydenta, później jednego z wojewodów pomorskich. W lipcu obchodzone jest tutaj lokalne święto truskawkobranie, święto plonów. **Dojazd:** PKS z Kartuz do wsi Brodnica Górna. Trzeba przejść około kilometra w kierunku wschodnim (wracając się w stronę Kartuz). Miejsce z łatwością można poznać po dużej bryle pomnika.

Jastrzębia Góra k. Ostrzyc (punkt widokowy)

Informacje krajoznawcze: Jest to miejsce widokowe, położone pomiędzy Ostrzycami i Brodnicą Dln. Od zachodu i południa zakolem otacza je Droga Kaszubska oraz Jez. Ostrzyckie. Ze wzniesienia rozciągają się wspaniałe widoki na okolicę położoną na zachodzie i południu. Dostrzeżemy stąd Jez. Ostrzyckie i Wielkie Brodno w całej swej okazałości oraz piękne okoliczne tereny. Na wzniesieniu znajduje się gład narzutowy "Królewski Kamień" o wysokości 3 m i obwodzie 17 m. Jest miejsce godne polecenia, według niektórych lepsze nawet od Wieżycy. **Dojazd:** PKS- m z Kartuz do wsi Ostrzyce. Następnie należy, na skrzyżowaniu drogi do Brodnicy Dln. i Goręczyna, pójść prosto ścieżką, która wspina się pod górę. Ścieżkę łatwo zauważyć, zwłaszcza, że informuje o niej drogowskaz.

Ostrzyce

(– wystawa kaktusów) **Informacje krajoznawcze:** Jest to wieś położona nad Jeziorem Ostrzyckim. Jej pisana historia rozpoczyna się w 1241. Natomiast w 1422 r. stała się własnością Kartuzów. Została znacznie zniszczona podczas wojen szwedzkich. Miejscowość należy do najpiękniej położonych w naszym regionie. Charakterystyczna jest ładna zabudowa, która współgra z otoczeniem. Ulice posiadają dwujęzyczne nazwy: po polsku i kaszubsku. Na północny zachód od Ostrzyc, przed Brodnicą Dln., znajduje się popularna Jastrzębia Góra. **Dojazd:** PKS z Kartuz

Rez. "Ostrzycki Las"

Informacje przyrodnicze: Znajduje się na zachodnim brzegu Jeziora Ostrzyckiego, w jego charakterystycznym łuku. Na wschodnim brzegu jest wieś Ostrzyce, natomiast na północ od rezerwatu Brodnica Dln. Jest to rezerwat leśny, który obejmuje ochroną żywną i kwaśną buczynę nawapienną w północno - wschodniej części rezerwatu. Znajdziemy tu bogatą florę roślin naczyniowych (400 gatunków, w tym 18 chronionych), gatunki storczyków, obuwnika istorzana bezlistnego. Rosną tu również widłaki (torfowy, goździsty, wroniec, jałowcowaty), rośliny z grupy podgórsko - górskich (olcha szara, jawor, kokoryczka okółkowa, tojad dzióbaty). Inne rzadkie gatunki: fiołek przedziwny, turzyca orzęsiona, rutewka orlikolistna, dzwonek szczeciniasty. **Inne informacje:** Utworzony w 1962 roku na powierzchni 24,76 ha. Rezerwat można zwiedzać ścieżką biegnącą wzdłuż brzegów jeziora. **Dojazd:** Pociągiem relacji Gdynia - Kościerzyna do stacji Krzeszna, skąd należy pójść najpierw na północ (pomiędzy Jez. Patulskim i Ostrzyckim), a następnie wzdłuż północnego brzegu Jeziora Ostrzyckiego. Autobusem PKS do Szymbarku, dalej szlakiem żółtym do Krzesznej, a następnie jak wyżej.

Szlak Kaszubski

Czerwony, GD 1218 c , Olpuch Wdzydze - Kamienica Królewska (123.5 km)

Ten najdłuższy i jeden z najważniejszych szlaków województwa pomorskiego przechodzi, w kierunku południe - północ, przez środkowo - wschodnią część Kaszub. Na trasie znajdują się dwa parki krajobrazowe: Wdzydzki i Kaszubski. Odwiedzić można kilka ciekawych rezerwatów, głazów i grodzisk oraz wiele przepięknych miejsc. Szlak ten polecamy nie tylko dla osób, które dopiero poznają Kaszuby i nasz region, ale także tym, którzy już dawno go pokochali. Szlak miejscami jest trudny, ze względu na dosyć duże deniwelacje terenu. Czasami słabo oznakowany. Ogólnie średnio trudny.

miejsowość	odcinek	km	km	spotykane szlaki
Olpuch Wdzydze		0	123.5	Szlak "Wdzydzki"
	3			Szlak „Kręgów Kamiennych”
Gołuń		3	120.5	
	5			
Wdzydze		8	115.5	
	10			
Loryniec		18	105.5	Szlak „Kręgów Kamiennych”
	3.5			
Grzybowski Młyn		21.5	102	Szlak „Kręgów Kamiennych”
	1			
Grzybowo		22.5	101	
	5			
Łubiana		27.5	96	
	7			
Wieprznica		34.5	89	
	3			
Cząstkowo		37.5	86	
	3			
Skorzewo		40.5	83	
	4			
Jez. Lubowisko i Dąbrowskie		44.5	79	
	3			
Gołubie		47.5	76	Szlak „Wzgórz Szymbarskich”
	4			
Pierszczewo		51.5	72	
	3			
Jez. Patulskie i ostrzyckie		54.5	69	Szlak żółty łączący ze szlakiem „Wzg. Szymbarskich” (Krzyszna – Szymbark)
	6.5			
Ostrzyce		61	62.5	
	2			
Brodnica Dln.		63	60.5	
	4.5			
Ręboszewo		67.5	56	
	6.5			
Chmielno		74	49.5	
	5.5			
Rez. "Zamkowa Góra"		79.5	44	
	3			Szlak „Kartuski”
Kartuzy		82.5	41	Szlak „Kartuski”
	5			
Ucisko (Jez. Białe)		87.5	36	
	7			
Sianowska Huta		94.5	29	

	4.5			
Sianowo		99	24.5	
	3			
Rez. Staniszewskie Zdroje		102	21.5	
	3.5			
Mirachowo		105.5	18	
	4			
Jez. Kamienne, Diabelski Kamień, rez. "Żurawie Błota"		109.5	14	
	3			
Rez. "Lubygość"		112.5	11	
	3.5			
Rez. "Szczelina Lechicka"		116	7.5	
	4.5			
Jez. "Jumno"		120.5	3	
	3			
Kamienica Królewska		123.5	0	Szlaki „Wzgórz Szymbarskich” i „Kręgów Kamiennych”

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Wdzydzki Park Krajobrazowy, Wdzydze, jeziora tworzące tzw. „Kółko Raduńskie”, Ostrzyce, Chmielno, rez. „Zamkowa Góra”, Kartuzy, Sianowo, rez. „Staniszewskie Zdroje”, Mirachowo, J. Kamienne, Diabelski Kamień, rez. „Żurawie Błota”, Rez. „Lubygość”, Rez. „Szczelina Lechicka”. **Proponowane wycieczki:** Szlak najlepiej podzielić na następujące odcinki: Olpuch Wdzydze - Grzybowo (22.5 km) Grzybowo - Gołubie (25 km) Gołubie - Chmielno (26.5 km) Chmielno - Sianowo (25 km) Sianowo - Kamienica Królewska (24.5 km) **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Olpuch - Wdzydze: dojazd pociągiem PKP, Wdzydze: autobus PKS, Wąglikowice: jak wyżej, Grzybowo: jak wyżej, Lubiana: jak wyżej, autobus zatrzymuje się 1.5 km na północ, Skorzewo: autobus PKS i pociąg PKP, Gołubie: jak wyżej, Krzeszna (południowy brzeg J. Ostrzyckiego): pociąg PKP, Chmielno: autobus PKS, Kartuzy: autobus PKS, Sianowo: jak wyżej, Mirachowo: autobus PKS, Kamienica Królewska: jak wyżej, ale kursuje rzadko. **Inne informacje:** Idąc z Chmielna do Kartuz, należy uważać na gospodarstwo znajdujące się na zachodnim brzegu Jez. Kłodno. Szlak przechodzi drogą, którą mieszkańiec pobliskiego domu uważa za swoją. Są tu spuszczone psy, na ogół niegroźne.

4. Kaszuby Południowe i Wdzydzki Park Krajobrazowy

Wdzydze Kiszewskie

W malowniczo położonym nad jeziorem Gołuń Wdzydzach znajduje się najstarsze polskie muzeum na świeżym powietrzu. Słynny skansen powstał w 1906 roku dzięki Teodorze i Izidorowi Gulgowskim. Można w nim zobaczyć zabudowę dawnej wsi kaszubskiej i kociewskiej od XVIII do połowy XX wieku, budynki są wyposażone w dawne sprzęty. Można obejrzeć dworki, zagrody, szkołę, kuźnię... Niektóre zabytki są czasowo uruchomiane, na przykład wiatrak „holender” poruszany lokomobilą parową, koło garncarskie, piec chlebowy i wiele innych atrakcji. Na terenie muzeum znajduje się czynna w sezonie (od maja do września) karczma, serwująca dania regionalne, można też kupić wyroby sztuki ludowej. Niedługo muzeum obchodzi 95 lecie, będą huczne obchody jubileuszu. Od kwietnia muzeum jest czynne także w weekendy (godz. 9-16) zamknięte tylko w poniedziałki.

Odry

– kamienne kręgi

5. Dolne Powiśle (i zespół Parków Krajobrazowych Doliny Dolnej Wisły)

Malbork

Malbork to powstałe najprawdopodobniej już w 1276 roku miasto znane jest przede wszystkim z zamku krzyżackiego. W 1997 roku został on wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. 40-tysięczne miasto odwiedza co roku około pół miliona turystów. W muzeum jest wiele stałych ekspozycji, m.in. Oręż perski i indoperski. Dzieje bursztynu. Wnętrze kuchni konwentu malborskiego. Piwnice wielkich mistrzów. Ceramika dawna. Broń w dawnych wiekach i wiele innych. Od 15 maja wieczorami odbywa się impreza „Światło i dźwięk”. Grupę turystów oprowadza po dziedzińcach zamkowych mnich. Historyczne widowisko dostarcza wrażeń wizualnych i słuchowych. Muzeum zamkowe jest otwarte codziennie w godz. 9-16 (wystawy do 15), bilety do 30 kwietnia kosztują 15.50 normalny i 9.50 zł (cudzoziemcy mogą liczyć na przewodników znających języki obce)- ceny zależą od liczby osób w grupie. Oprócz zwiedzania zamku niewątpliwą atrakcją są 35-minutowe rejsy statkiem po Nogacie. Odbywają się od 28 kwietnia do 30 września w godz. 9-22 o każdej pełnej godzinie. Bilety kosztują 12 zł normalny, 8 zł ulgowy.

Trasa piesza Sztum - Malbork

Sztum - Sztumskie Pole - Węgry - rez. "Parów Węgry" - rz. Nogat - Wielbark – Malbork
Długość: 28 km

Trasę składa się z dwóch odcinków. Pierwszy prowadzi lekko pofałdowanym terenem: północno - zachodnim krańcem Pojezierza Iławskiego. Drugi natomiast wzdłuż Nogatu. Wycieczkę rozpoczynamy w Sztumie, na stacji kolejowej. Możemy stąd od razu wyruszyć niebieskim szlakiem "Nadwiślańskim". Proponujemy jednak wydłużyć trasę o 4 km i zwiedzić miasto. Zataczamy pętlę, najpierw główną ulicą kierujemy się do zamku, położonego na wschodnim krańcu miejscowości, pomiędzy jeziorami Barewickim i Sztumskim. Po pobycie w tej gotyckiej budowli ruszamy drogą nad południowym brzegiem J. Sztumskiego (ładny widok na miasto i zamek), przekraczamy tory i dalej na zachód trafiamy do małej wsi Lipka, gdzie spotykamy wspomniany już wyżej szlak. Za jego pomocą, przechodząc wcześniej obok urokliwie położonej leśniczówki Wydry, dochodzimy do osady Sztumskie Pole. Potem szlak prowadzi nas na północ. Opuszczamy go w momencie, gdy odbija na zachód. My tutaj idziemy prosto na północ. Na pierwszym skrzyżowaniu skręcamy w lewy dukt, doprowadzający nas do wsi Węgry. W tym miejscu należy uważać, aby trafić do rezerwatu "Parów Węgry". Zejście do niego znajduje się kilkaset metrów na wschód od wsi. Wędrówka jarem, mającego kształt odwróconej litery "S", jest dosyć trudna. Ścieżka, którą się poruszamy jest dosyć uciążliwa i miejscami niewyraźna. Trzeba uważać aby jej nie zgubić. Kłopoty spotkać możemy przy końcu jaru. Dojście do brzegu Nogatu jest zarośnięte, wymusza to przedzieranie się przez krzaki. Ostatni etap wycieczki wiedzie prawym brzegiem rzeki w kierunku północno - wschodnim do Malborka. Po naszej prawej jest wysoki (miejscami różnica wysokości do 50 m), urwisty brzeg. Jest on równocześnie krawędzią Pojezierza Iławskiego. Po lewej natomiast bardzo ładnie prezentuje się Nogat, wraz z nizinnym terenem Żuław. Ten końcowy odcinek czasami sprawia pewne trudności. Cały czas poruszamy się łąkami (pomiędzy rzeką, a stromym brzegiem), które niekiedy są zalane wodą. Tutaj także czasami trzeba się przedzierać przez zarośla. Ostatnie 5 km wędrujemy szlakiem czerwonym "Kopernikowskim". Wycieczka kończy się na zamku w Malborku, położonym nad Nogatem. Stąd trzeba jeszcze przejść kilometr przez miasto, aby znaleźć się na stacji PKP.

Na trasie warto zobaczyć:

Sztum, rez. "Parów Węgry", rz. Nogat, Malbork (zamek).

Informacje krajoznawcze: Miasto i gmina na północno - zachodnim skraju Pojezierza Iławskiego. Położone jest pomiędzy dwoma jeziorami: Barewickim (na północy) i Sztumskim (na południu). Historia miasta sięga czasów pruskich, kiedy tutejsza osada była ich wczesnośredniowiecznym grodem. W 1236 roku został zdobyty przez Krzyżaków. W ok. 1330 r. staje się siedzibą wójta krzyżackiego. W latach 1326 - 35 Zakon buduje tutaj zamek, którego zadaniem była osłona od południa stolicy w Malborku. W 1416 wielki mistrz Michał Kűchmeister nadaje miastu prawa miejskie. Po Wojnie Trzynastoletniej na mocy postanowień Pokoju Toruńskiego wszedł w skład Prus Królewskich. Od tego momentu siedziba starosty, odbywały się tutaj sądy ziemskie, a od XVI sejmiki szlachty. W XVII w. dwa razy okupowany przez Szwedów. Od 1772 należał do Prus. Na pocz. XIX w. stał się siedzibą powiatu, a w II połowie wybudowano linie kolejowa do Malborka i Kwidzyna. Pomiedzy dwoma wojnami światowymi należał do III Rzeszy. W mieście warto zwiedzić: Zamek Krzyżacki z XIV w. (przebudowany w XV i XIX w.), kościół parafialny pod wezwaniem. św. Anny z XVII w., neogotycki kościół Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych z XIX w., zabudowa miejska z XIX w, pozostałości murów obronnych z XIV - XV w. **Inne informacje:** Przy stacji PKP w Sztumie rozpoczyna się szlak pieszy "Nadwiślański". **Dojazd:** PKS z Malborka. PKP z Gdańska (trasa Gdańsk- Tczew- Malbork- Kwidzyn- Grudziądz)

Szlak Nadwiślański

niebieski, EL 2106 n, Sztum - Mikoszewo (76 km)

Szlak rozpoczyna się w dawnym Krzyżackim mieście: Sztumie, na północno- zachodnim skraju Pojezierza Iławskiego. Pierwsze 16 km kieruje się na zachód, przez las położony pomiędzy Sztumem, a Wisłą. Następnie do końca przebiega prawym wałem przeciwpowodziowym Wisły, czasami schodząc z niego, aby przejść przez ciekawe miejscowości. W trakcie wędrówki mamy szansę zobaczyć wiele ciekawych wsi i zabytków. Szlak prawie w 100% prowadzi po płaskim terenie. Dlatego nie ma tutaj trudności z pokonywaniem wzniesień. Jednak marsz na dłuższym odcinku jest monotony, krajobraz rzadko się zmienia, a obiekty (np. mosty, wsie) widać z dużej odległości i można ulec złudzeniu, że są bliżej niż w rzeczywistości, a tym samym utrudniona jest ocena odległości.

miejsowość	odcinek	km	Km	spotykane szlaki
Sztum PKP		0	76	
	1.5			
Jez. Parłety		1.5	74.5	
	2			
Leśn. Wydry		3.5	72.5	
	1.5			
Sztumskie Pole		5	71	
	6.5			
Leśn. Wilki		11.5	64.5	
	5.5			
Biała Góra		17	59	
	3			
Piekło		20	56	
	2			
Las Mątowski (płd. kraniec)		22	54	
	3			
Mątowy Małe		29	47	
	2			
Mątowy Wielkie		31	45	
	5			
Most Knybawski		36	40	

	5			
Mosty Tczewskie		41	35	
	1			
Lisewo		42	34	
	4			
Borety (strażnica wałowa)		46	30	
	4			
Palczewo		50	26	
	3.5			
Nowa Cerkiew		53.5	22.5	
	6			
Ostaszewo		59.5	16.5	
	5.5			
Nowa Kościelnica		65	11	
	2			
Niedźwiedzica		67	9	
	4.5			
Żuławki		71.5	4.5	
	1.5			
Drewnica		73	3	
	3			
Mikoszewo PKS		76	0	Szlak "Jantarowy"

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Biała Góra; Las Mątowski (dwa rezerваты: "Las Łęgowy nad Nogatem" i "Mątowy"); Mosty Tczewskie; Ostaszewo; Żuławki, Drewnica; Przekop Wisły. **Proponowane wycieczki:** Na szlak można wybrać się o każdej porze roku, ponieważ komunikacja publiczna kursuje podobnie przez wszystkie miesiące roku. Niebezpieczeństwem może być wydostanie się z Mikoszewa poza sezonem: prom do Świbna (można tam wsiąść do autobusu ZKM Gdańsk) kursuje jedynie od 28 kwietnia do 15 października. Proponujemy wykorzystać następujące etapy szlaku na wycieczki jednodniowe lub kilkudniowe (Uwaga! Na tym terenie jest bardzo niewiele miejsc noclegowych, najpewniej jest przenocować w Sztumie, Tczewie lub w miejscowościach na Mierzei Wiślanej, np. w Jantarze.) Etap 1: Sztum - Mątowy Wielkie (31km) lub Tczew PKP (43 km) Etap2: Tczew PKP - Nowa Kościelnica (24 km) Etap 3: Nowa Kościelnica - Mikoszewo (11 km) lub z przedłużeniem trasy o przejście szlakiem "Jantarowym" lub "Wyspy Sobieszewskiej". **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** pociągiem relacji Gdańsk - Tczew - Malbork - Kwidzyn - Grudziądz do Sztumu (pociąg kursuje w godzinach porannych); pociągiem lub autobusem do Tczewa, należy przejść lub przejechać autobusem miejskim do Lisewa; autobusem PKS do Nowej Kościelnicy (trasa Gdańsk-Elbląg). Istnieje także możliwość dojazdu PKS- em do innych wsi na trasie szlaku, ale nie podajemy ich ze względu na rzadkość kursowania.

Bielawki

Informacje krajoznawcze: Zabudowania podworskie z 1928 r. Przed wojną mieściła się tam Zawodowa Szkoła Rolnicza, reaktywowana w 1941r. dla młodzieży wiejskiej narodowości niemieckiej. Obecnie ośrodek opieki nad dziećmi upośledzonymi. Po 1955 osiedliło się we wsi 20 rodzin górskich z Orawy i 50 spod Nowego Targu. Jeszcze w latach 70-tych osadnicy ubierali się niekiedy w tradycyjny strój góralski.

Subkowy

Informacje krajoznawcze: Wieś nad strugą Drybłok. Pierwsza wzmianka z 1282 roku w związku z pozbawieniem dóbr rycerza Michała jako karę za pomaganie Branderburczykom. Do 1772 r. należała do biskupów kujawskich (do pocz. XIX w. stał tu pałac biskupów). Zabytki: kościół gotycki z XV w., kapliczka przydrożna z XVIII w., dom nr 81 z pocz. XIX w. zbudowany na fundamentach pałacu biskupów. **Inne informacje:** Wieś położona przy drodze Tczew- Świecie oraz linii kolejowej

Las Mątowski

Informacje krajoznawcze: Las ten, o długości 3 km i szerokości 1 km, położony w widłach Wisły i Nogatu jest jedyną pozostałością lasów, które niegdyś porastały Żuławy. Jest to las w większości łągowy. Teren dość podmokły i trudny do chodzenia na przelaj. Większość ścieżek widocznych na mapie w skali 1:25000 jest zarośnięta kolczastymi krzakami, które bardzo skutecznie czepiają się nóg. Spotkać tutaj można mnóstwo saren, jesienią teren ten wydaje się dosłownie zdeptyany ich nogami. Wystarczy wtedy na chwilę wejść do lasu by dostrzec całe stado tych zwierząt. W Lesie Mątowskim są dwa rezerваты: "Las Łęgowy nad Nogatem" w części południowej i "Mątawy" w części północnej. **Inne informacje:** Zachodnią granicę lasu stanowi wał przeciwpowodziowy Wisły, którym przebiega szlak pieszy "Nadwiślański". Dojazd: Należy dojechać do miejscowości Piekło (kilometr na południe).

Rez. "Las Łęgowy nad Nogatem"

Informacje przyrodnicze: został utworzony w 1968 r., zajmuje powierzchnię 32,31 ha. Ochronie podlega tutaj starodrzew wielogatunkowy, stanowiący pozostałość dużych, naturalnych żuławskich lasów. Oprócz dębu szypułkowego, wiązu pospolitego i jesionu znaleźć można także lipę drobnolistną, klon zwyczajny, grab, topolę czarną oraz wierzbę białą. **Inne informacje:** Rezerwat położony jest na terenie Lasu Mątowskiego, na prawym brzegu Wisły i na wysokości Pelplin-Sztum. Około 250 m od zachodniej granicy rezerwatu przechodzi szlak pieszy "Nadwiślański".

Mątowy Małe

Informacje krajoznawcze: Wieś lokowana w 1321 roku. We wsi znajdują się ruiny jakiejś budowli - prawdopodobnie dworu krzyżackiego z XV w., dom nr 36 o konstrukcji szachulcowej z 1776r. i dom nr 20 z połowy XIX w. Są też pozostałości cmentarza pomemonickiego z ok. połowy XIXw. **Inne informacje:** Przez miejscowość przechodzi szlak pieszy "Nadwisłanski". **Dojazd:** PKS, kursuje rzadko

Mątowy Wielkie

Informacje krajoznawcze: Wioska lokowana w 1383 roku. Kościół pochodzi z wcześniejszego okresu z 1340 roku. Jest to okazała budowla z wieżą z drewnianym hełmem widocznym z daleka. Kościół jest budowlą ceglana z dwoma nawami i polichromowanym stropem beczkowym. W 1347 roku urodziła się tutaj Błogosławiona w roku 1976 Dorota z Mątówów. Część życia do śmierci 25.VI.1397r. spędziła zamurowana w pustelni katedralnej w Kwidzynie. Tam spoczywają jej zwłoki u których po zwycięstwie pod Grunwaldem modlił się Władysław Jagiełło. Przy kościele była do niedawna zabytkowa, drewniana chata kryta strzechą, niestety została rozebrana. Strażnica wałowa widoczna na wale przeciwpowodziowym pochodzi z XIX wieku. **Inne informacje:** Przez miejscowość przechodzi szlak pieszy "Nadwiślański". **Dojazd:** PKS, kursuje rzadko

Rez. "Mątawy"

Informacje przyrodnicze: Chroni las łągowy: jesionowo - wiązowy i wierzbowo – topolowy (największe zbiorowisko w woj. pomorskim). Należy do kompleksu leśnego położonego w rozwidleniu Wisły i Nogatu, stanowiącego pozostałość dużych naturalnych żuławskich lasów. spotkać można tutaj m.in. czartawę pospolitą i kostrzewę olbrzymią, jedne z gatunków żyjących w tego typu lasach. Chronione gatunki to: listera jajowata i kruszczyk, storczyki podkolan i zielonawy, oraz paprotnik kolczysty. **Inne informacje:** Rezerwat położony jest na terenie Lasu Mątowskiego, na prawym brzegu Wisły i na wysokości Pelplin- Sztum. Około 250 m od zachodniej granicy rezerwatu przechodzi szlak pieszy "Nadwiślański".

Informacje krajoznawcze: Miejscowość położona na tzw. "wyspie" pomiędzy Wisłą, Nogatem i kanałem Wisła-Nogat. Przed II wojną światową miejsce to było najbardziej na południe wysuniętym terenem Wolnego Miasta Gdańska. W tym czasie ludność liczyła ok. 800 mieszkańców, w większości Polaków. Z racji położenia i ówczesnych uwarunkowań politycznych powstały różne stowarzyszenia polskie. W latach 1925-28 wybudowano kościół pod wezwaniem Chrystusa króla, w którym do dziś można oglądać zabytkową kropielnicę z XV w. Przed II wojną światową staraniem stowarzyszeń i organizacji polskich z Piekła i Gdańska udało się wybudować okazałą, dwupiętrowy Dom Polski (obecnie szkoła podstawowa). Wojska niemieckie ulokowały się tutaj już w połowie sierpnia 1939r. Obecnie w szkole znajduje się Izba Pamięci Narodowej, a na głównej ścianie budynku wmurowana jest tablica pamiątkowa upamiętniająca patrona szkoły Jana Hinza - przedwojennego działacza polskiego i kierownika szkoły zamordowanego przez Niemców w 1939r. **Inne informacje:** We wiosce znajduje się sklep spożywczy. Jedyne bar "Pod Łabędziem" jest nieczynny i straszy swym wyglądem. Dla tych wszystkich, którzy chcieliby zrobić sobie zdjęcie na tle tablicy z napisem "Piekło" smutna wiadomość: tablic brak, zabrane pewnie zostały przez jakiś kolekcjonerów (ale może kiedyś z powrotem się pojawiają). Pewniejszym rozwiązaniem jest zdjęcie na tle zielonego drogowskazu do Piekła, które można zrobić na śluzie w Białej Górze. Przez wieś przebiega szlak pieszy "Nadwiślański". **Dojazd:** Kursuje tu tylko parę autobusów PKS do Sztumu od poniedziałku do piątku.

Biała Góra

Informacje krajoznawcze: Malowniczo położona wieś na zachód od Sztumu, nad prawym brzegiem Wisły. W rejonie wioski prawdopodobnie na wyspie o nazwie Zantyr - w 1214 r. osiedlił się Cysters Chrystian, który rozpoczął pracę misyjną wśród plemion pruskich. Zbudował gródek i wznosił tutaj pierwszą świątynię. Po upływie kilku lat papież mianował Chrystiana biskupem pruskim, skutkiem czego Zantyr stał się automatycznie siedzibą biskupstwa misyjnego. Zantyr został zajęty przez Krzyżaków a następnie zdobyty przez Świętopelka w połowie XIII w., umocniony i przekształcony w port wojenny. Po ponownym zdobyciu przez Krzyżaków staje się ich pierwszą stolicą na ziemiach pruskich i siedzibą wielkiego komtura. Po przeniesieniu siedziby do Malborka w 1280 r. traci na znaczeniu. Prawdopodobnie cegła z rozbiórki grodu w Zantyrze została wykorzystana do budowy zamku w Malborku. Jednakże resztki grodu w Zantyrze miały przetrwać do 1466 r. kiedy to uległy całkowitemu zniszczeniu. Opodal Białej Góry w 1627 r. wojska króla szwedzkiego Gustawa Adolfa po przeprawieniu przez Wisłę poniosły poważne straty w potyczce z Polakami dowodzonymi przez Zygmunta III Wazę i hetmana Stanisława Koniecpolskiego. Do Białej Góry w 1734 r. przybył łodzią z obłąconego Gdańska przebrany za rybaka król Stanisław Leszczyński, który udał się do Kwidzyna, skąd przez Królewiec wyruszył do Francji. Do 1 września 1939 r. tutaj zbiegały się granice Polski, Niemiec i Wolnego Miasta Gdańska. **Inne informacje:** Niedaleko na południowy - wschód od wsi znajduje się rez. "Biała Góra". 0.5 km na zachód drogą asfaltową znajduje się śluz, oddzielająca Wisłę od Starego Nogatu. Przez wieś przebiega szlak pieszy "Nadwiślański". **Dojazd:** PKS ze Sztumu.

Rez. "Biała Góra"

Informacje przyrodnicze: Utworzony został w 1968 r. i zajmuje obszar o powierzchni 3.81 ha, położony na zboczu doliny Wisły. Ochroną objęte są tutaj rośliny ciepłolubne, czyli kserotermiczne. Częściowo, na południu i zachodzie, są one wypierane przez las liściasty. **Inne informacje:** Usytuowany jest 0.5 km na południowy - wschód od wsi Biała Góra na terenie gminy Sztum, niedaleko prawego brzegu Wisły (na wysokości Pelplina). **Dojazd:** PKS ze Sztumu do Białej Góry, dalej 0.5 km na południowy- wschód.

Królów Las

Informacje krajoznawcze: Kościół z 1806 roku, murowany, jednonawowy, w środku granitowa gotycka kropielnica i ołtarze rokokowe z XVIII w. W czasie epidemii cholery w XVIII w. mieszkańcy wioski zabezpieczyli się poprzez trzykrotne zaoranie ziemi wokół miejscowości. Znane jest ludowe powiedzenie: "Z Królówlasu jedź zawczasu póki ni ma tam hałasu". Legenda głosi, że król Jan 03-11-04 Prawa autorskie zastrzeżone © AKK GDAKK

Sobieski bawił tutaj na wiejskim weselu. Droga z Królów Lasu do Morzeszczyna nazywana jest nawet "ścieżką Sobieskiego". **Inne informacje:** Wieś położona 4 km na południe od Morzeszczyna.

Rez. "Opalenie Górne" i "Opalenie Dolne"

Informacje przyrodnicze: Chronione są tu rośliny leśno - stepowe, zwłaszcza groszek wielkoprzylistkowy. Jest to typ roślin kserotermiczne, ciepłolubne i światłoządne (stepowe), rzadkich w Polsce, a na Pomorzu są ewenementem. Rdzennym miejscem występowania tych roślin jest południowo - wschodnia część Europy. Do naszego kraju przybył w trakcie odchodzenia lądolodu, wzdłuż dolin rzecznych. W północnej części kraju występuje głównie w Dolinie Wisły. Dominuje tu grąd, który wyrósł na zboczach dolinki. Najczęściej spotkamy dąb z domieszką sosny i lipy oraz drzewa liściaste. W dolnej części rezerwatu występują lipy drobnolistne, wiązy górskie, graby, zawilce, kokorycze, czyli grąd niski. W wyższych partiach jest natomiast grąd wysoki lub typowy (mniej zwarty drzewostan i runo). Gatunki ciepło i światłolubne upodobały sobie miejscowe polanki, a wymienić można: groszek wielkoprzylistny, pajęcznicę gałęzistą, pluskwicę europejską, fiołek przedziwny. Niestety polanki te zanikają, co przyczynia się do giniecia tych roślin. **Inne informacje:** Utworzony w 1965 r., pow. 3.37 ha. Są położone na południowym krańcu Pojezierza Starogardzkiego, niedaleko od rzeki Wisły. Obejmują tereny znajdujące się w Dolinie Młyńskiej Strugi. Opisanie wyżej rośliny łatwo jest zdeptać, dlatego lepiej nie wchodzić na teren rezerwatu. Proponujemy poruszać się szosą Opalenie - Nowa Karczma i stamtąd je podziwiać. Nie musimy chyba przypominać, że nie wolno ich zrywać! **Dojazd:** Dojazd: PKS z Gdańska do Małej Karczmy. Następnie trzeba przejść 2.5 km.

Rez. "Wiosło Duże" i "Wiosło Małe"

Informacje przyrodnicze: Ochronie podlegają gatunki roślin stepowo - leśnych oraz naturalne zbiorowisko leśne. Rośliny stepowe pochodzą z południowo - wschodniej Europy, a do Polski przywędrowały wzdłuż dolin rzecznych, po ustąpieniu lądolodu. Dolina Wisły jest głównym miejscem ich występowania w naszym regionie. Rośliny stepowe, czyli stepowe to gatunki ciepło i światłolubne. Dlatego upodobały one sobie południowo- wschodnie stoki doliny i leśne polanki oraz skraje lasów, które są dostatecznie dla nich nagrzane i nasłonecznione. Spotkamy tutaj takie gatunki jak: pluskwica europejska, pajęcznica łąkowa, skrzyp olbrzymi (roślina podgórsko - górską), pływająca paproć- w starorzeczu (ściśle chroniona). Zanikające: groszek wielkoprzylistkowy, aster gawędka, jarząb brekinia. Dominujące zbiorowiska leśne to grąd, w skład którego wchodzi: dąb szypułkowy i bezszypułkowy, lipa drobnolistna, sosna pospolita (nasadzona). W najniższym piętrze: graby, wiązy, klony, a wśród krzewów: leszczyna berberys, dereń podrost klonu, grabu i lipy. **Inne informacje:** Znajdują się na wschodnim krańcu Pojezierza Starogardzkiego, na zboczach doliny rzeki Wisły. W rezerwacie można podziwiać także piękne widoki na Dolinę Wisły. **Dojazd:** Autobusem PKS do Opalenia, następnie pieszo przez Widlice.

6.Zalew Wiślany

Rez. "Buki Mierzei Wiślanej"

Informacje przyrodnicze: Jest to rezerwat leśny. Chronione jest tutaj stanowisko buka, prawdopodobnie pozostałość dawnych kompleksów leśnych występujących na Mierzei Wiślanej. **Inne informacje:** Utworzony w 1968 roku na powierzchni 7 ha. Znajduje się ok. 1 km na północny-wschód od wsi Przebrno i 5 km na zachód od Krynicy morskiej. Około 200 m na północny zachód przez drogę asfaltową przechodzi szlak pieszy "Jantarowy" **Dojazd:** Autobus PKS z Gdańska lub Elbląga. Należy wysiąść na przystanku koło osady Siekierki. Rezerwat znajduje się ok. 0.5 km na zachód.

Żółty, EL 2103 y, Mikoszewo - Krynica Morska (52 km)

Szlak ten przebiega przez wschodni odcinek Mierzei Wiślanej (od Mikoszewa do granicy państwowej niedaleko wsi Piaski). Poruszamy się po zalesionych wydmach, początkowo mając z lewej Zatokę Gdańską, a z prawej Żuławy Wiślane. Koło Katów Rybackich po prawej zaczyna się Zalew Wiślany. Chwilę wcześniej, zaraz za Sztutowem, wkraczamy do Parku Krajobrazowego "Mierzeja Wiślana". Trasa nie jest specjalnie trudna. Ukształtowanie terenu lekko pofałdowane, nie ma wielkich spadków. Występuje las sosnowy, rosnący na piaszczystym podłożu, które latem może sprawiać trochę trudności w miejscach, gdzie nie ma ściółki.

miejsowość	odcinek	km	Km	spotykane szlaki
Mikoszewo PKS		0	52	Szlak " <u>Nadwiślański</u> "
	7			
Jantar		7	45	
	10			
Sztutowo		17	35	
	4.5			
Kąty Rybackie		21.5	30.5	
	7			
Skowronki		28.5	23.5	
	3.5			
Przebrno		32	20	
	2			
rez. " <u>Buki Mierzei Wiślanej</u> "		34	18	
	8			
Krynica Morska		42	10	
	5			
Wielbłądzi Grzbiet		47	5	
	5			
Krynica Morska		52	0	

Na szlaku warto zobaczyć m. in.: Stegna- kościół z barokowym wystrojem; Sztutowo- dawny obóz koncentracyjny (aktualnie Muzeum Stutthof); rez. "Buki Mierzei Wiślanej". **Proponowane wycieczki:** na szlak najlepiej się wybrać w sezonie, ponieważ wtedy czynna jest przeprawa promowa między Mikoszewem, a Świbnem; kursuje wodolot na trasie Krynica Morska - Elbląg; jeździ więcej autobusów PKS, łatwiejszy dostęp do noclegu. Wtedy można w dowolny sposób podzielić trasę na odcinki dzienne, odpowiadające naszym wymaganiom, czy wybrać jego fragment na jednodniową wycieczkę. Jednak najlepiej wybrać się na dwudniową i rozpocząć ją w Krynicy Morskiej. Pierwszy nocleg można zorganizować w okolicach Kątów Rybackich. Następnego dnia mamy za to mniejszy odcinek, a więc więcej czasu na zwiedzanie Muzeum Stutthof. Na końcu przeprowadzamy się promem w Mikoszewie i autobusem miejskim docieramy do centrum Gdańska. **Dogodne miejsca dojazdu na szlak:** Autobus ZKM Gdańsk nr 112 do Świbna, przeprawa promem do Mikoszewa (uwaga: czynna jest od 28 kwietnia do 15 października), Autobus PKS z Gdańska lub Elbląga do miejscowości na trasie (Stegna, Sztutowo, Kąty Rybackie, Krynica Morska), Wodolotem lub statkiem z Elbląga do Krynicy Morskiej. **Inne informacje:** cały szlak wchodzi w skład Międzynarodowego Szlaku Wybrzeża (Nadmorskiego) E-9, który przebiega w następujący sposób: Atlantyk - Morze Północne - Morze Bałtyckie (Świnoujście - Koszalin - Hel - Gdańsk - Elbląg - Frombork - Braniewo)

Krynica Morska

Pierwsza wzmianka o mieście, które aż od 1958 roku nazywało się Łysicą pochodzi z 1424 roku. W dokumentach z tego roku znaleziono informację o karczmarzu – Mikołaju Wildenbergu, którego Krzyżacy osiedlili w Kahlbergu czyli na Łysej Górze. Początki krynicy Morskiej jako kąpieliska

sięgają początku XIX wieku, kiedy to zaczęły powstawać pierwsze pensjonaty, hotele i wille. W 1872 roku powołano Towarzystwo Akcyjne Kąpielisko Łysa Góra i miasto zaczęło się intensywnie rozwijać: zainstalowano wodociągi, podłączono elektryczność, założono parki i zieleńce, wybudowano molo spacerowe, przystań pasażerską, powstały łazienki plażowe i zakład kąpielowy z podgrzewaną wodą morską. Wytyczono deptak spacerowy wzdłuż brzegu morza, a w 1895 zbudowano latarnię morską (została zniszczona w czasie II wojny światowej, nową wybudowano w 1951 roku). Ciekawostką jest fakt, że Ewa Braun (chodzi o kochankę Adolfa Hitlera) miała tu rezydencję, do której prowadziła specjalna droga. Dziś pozostały z wszystkiego tylko zrujnowane schody. Dziś Krynica to największe centrum wypoczynkowe na Mierzei Wiślanej. Wspaniały klimat, czyste powietrze bogate w jod, zagospodarowana plaża od strony pełnego morza (strzeżona, 400-metrowa) i nowo odkryte solanki o temperaturze 24 st. C przyciągają wielu turystów. W latarni morskiej (26,5 m wysokości) organizowane są wystawy plastyczne, jest również stała ekspozycja zdjęć dokumentujących rozwój Krynicy. Z galerii latarnika widać Frombork i Rosję. Do Fromborka w sezonie można popłynąć statkiem. Warto przespacerować się trzy kilometry na wschód od miasta, by wspiąć się na najwyższą na mierzei (49 m np.p.m.) wydmę – Wielbłądzi Grzbiet i obejrzeć stąd okolicę. Krynica ma dwa porty: rybacki nad morzem i jachtowy, największy nad Zalewem Wiślanym, który może przyjąć ponad 100 jednostek. W okresie letnim organizowane są regaty, a zimą, jeśli pogoda sprzyja odbywają się mistrzostwa świata w bojerach.

Frombork

Oprócz sławnego planetarium w mieście można zobaczyć zabytki najwyższej klasy – jest to zespół zabudowań z przełomu XIV/XV wieku z warownią, katedrą, Pałacem Biskupim, dzwonnica. W będącej fragmentem fortyfikacji wieży, zbudowanej przed 1400 rokiem, pracował Mikołaj Kopernik. Do Fromborka można dostać się stateczkiem – w sezonie z Krynicy Morskiej pływa biała flota.

7.Ziemia Słupska i Słowiński Park Narodowy

Ustka

Poza sezonem także warto wybrać się do Ustki. To niewielkie uzdrowisko od lat toczy z Łebą boje o miano turystycznej stolicy Polski. Swoją nazwę zawdzięcza słowu „ujście” – tu rzeka Słupia uchodzi do morza. W 1987 roku dzięki żywicznym lasom, bogatemu w jod powietrzu, złożom borowinowym złożom solankowym Ustka zyskała status uzdrowiska. Ale już przed wybuchem pierwszej wojny światowej kuracjusze docenili dobroczynne działanie klimatu miasteczka na dolegliwości dróg oddechowych, reumatyzmu, chorób układu krążenia, tarczycy, żołądka i chorób nerwowych. Pewien wierzący w cudowne właściwości klimatu urzędnik na przełomie XVIII i XIX wieku polecał kąpiele morskie i nacieranie piaskiem dwa razy dziennie. Skuteczność kuracji podnosić też miały trzy lub cztery szklaneczki wina po każdej kąpeli. Taka kuracja w ciągu kilku tygodni miała przywrócić dobre samopoczucie i wiarę w siebie. Zakład przyrodolecznicy, czyli łazienki powstał w 1912 roku.

Dziś o niepowtarzalnym uroku ustki stanowi przede wszystkim nadmorska promenada, powstała w 1875 roku, obsadzona ozdobnymi drzewami. Przy niej powstały ekskluzywne restauracje i pensjonaty. Jest tu mnóstwo kawiarenek i muszla koncertowa. Warto też zobaczyć latarnię morską w z czerwonej licowanej cegły przy ulicy Limanowskiego (czynna cały rok, udostępniona do zwiedzania, wstęp 1.50 zł dorośli, 1 zł dzieci), neogotycki kościół z XVIII wieku, znajdujący się przy ulicy Wyszyńskiego, muzea, m.in. jedno z dwóch w Polsce Muzeum Chleba, z ekspozycją dotyczącą historii piekarnictwa (wstęp wolny po uprzedniej rezerwacji). Warto też zejść do Bałtyckiej Galerii Sztuki przy ulicy Zaruskiego 1, tam zobaczymy wystawy malarskie, performance itp. (czynna codziennie oprócz poniedziałków w godz. 10-18, wstęp wolny). Nie tylko w sezonie zjemy w Ustce rybkę. Jest parę całorocznych smażalni, przy ulicy Marynarki Polskiej, Limanowskiego, Kopernika. Jest też kilka restauracji specjalizujących się w smakołykach rybnych i nie tylko.

Malowniczo położone nad Słupią miasto książąt pomorskich. Swoją historią sięga początków państwa polskiego, na początku XII wieku miasto należało do najważniejszych ośrodków administracji książąt pomorskich. W 1310 roku otrzymało prawa miejskie, w XIV-XVI wieku Słupsk należał do Hanzy, z własnym portem w Ustce. Wiele jest powodów, dla których warto pojechać do Słupska. Jednym z nich może najważniejszym, jest największa w Polsce kolekcja pasteli Witkacego, zawierająca portrety malowane w ramach „Firmy Portretowej S.I. Witkiewicz” oraz listy i fotografie artysty. Wystawa znajduje się w Zamku Książąt Pomorskich, który pochodzi z XVI wieku. We wrześniu od trzydziestu lat odbywa się tu festiwal pianistyki polskiej, na którym grywały już największe pianistyczne sławy. Sławę zyskały też coroczne letnie koncerty organowe, odbywające się w kościele św. Jacka. Słupsk jest też, ze względu na swoje położenie, doskonałą bazą wypadową do przepięknych parków krajobrazowych i kąpielisk nadmorskich (znajduje się tylko 18 km od morza). W rzece Słupi wędkarze już od stycznia do września (z przerwami) mogą łowić trocie, zdarzają się tu naprawdę znakomite okazy.

Łeba

Czterotysięczne miasteczko nad Bałtykiem od wielu lat toczy z Ustką boje o miano turystycznej stolicy Polski. Leży 110 km od Gdańska pomiędzy jeziorami Łebsko i Sarbsko, przy Słowińskim Parku Narodowym. Tradycje turystyczne sięgają tu XIX wieku, w okresie międzywojennym Łeba była ulubionym miejscem wielu artystów. Przyjeżdżali tu tutaj na plenery i dłuższe pobyty głównie ekspresjoniści niemieccy. Czołowy twórca grupy Die Bruecke Max Pechstein mieszkał tu przez ponad dwadzieścia lat (do 1945 roku). W niewielkim rybackim kościółku z 1683 roku wisi mało znany obraz artysty odkryty niedawno. Wart zobaczenia jest urokliwy port rybacki przecinający ulicę Kościuszki, z którego można wpłynąć stateczkiem białej floty na godzinną albo półgodzinną wycieczkę po otwartym morzu. Ruchome wydmy położone na Mierzei Łebskiej w Słowińskim Parku Narodowym, 8 kilometrów na zachód od miasta, są rzadkością na skalę europejską. Paskowe góry poruszają się dziś z prędkością 10 metrów rocznie, zasypując okoliczny las. Wstęp do parku jest płatny. Pieszna wycieczka od bramy do wydm zajmuje około dwóch godzin. Ruchome wydmy przez wieki stanowiły zagrożenie dla Łeby. Trzebienie lasów spowodowało intensywny rozrost i przemieszczenie się piaskowych gór. W wieku XVI powodzie i wydmy nękające miasto zmusiły mieszkańców do ucieczki. Nowa Łeba powstała na wschód od ujścia rzeki o tej samej nazwie. Przyrodę okiełznano dopiero w ubiegłym stuleciu. Za perłę miejscowej architektury uchodzi mieszczący się przy ulicy Sosnowej zameczek z przełomu XIX i XX wieku. Obecnie znajduje się w nim hotel.

Brzeźno Łęborskie

Informacje krajoznawcze: W połowie XVI wieku staraniem biskupa włocławskiego wybudowano tu drewnianą świątynię. Do połowy XIX wieku wieś była własnością królewską. Znajduje się tutaj duży neogotycki kościół z 1902 roku wybudowany przez ewangelików na miejscu nie użytkowanej i całkowicie zrujnowanej świątyni katolickiej. Jest także kilka zabytkowych chat ryglowych z XIX wieku. Za miejscowością na wzgórzu, obok boiska, cmentarz z przełomu XIX/XX wieku. **Inne informacje:** Wieś położona 10 km na północy- wschód od Lęborka. **Dojazd:** PKS z Lęborka.

Witków (d. Wódka)

Informacje krajoznawcze: Wieś do niedawna nosiła nazwę Wódka, którą zmieniono na wniosek mieszkańców. Warto zobaczyć: zabytkowy dwór z początku XIX wieku przebudowany w 1846 roku. Został on wybudowany przez rodzinę Rexinowów z Salina, którzy w 1704 roku przejęli wieś. Spalił się na początku XX wieku, a następnie zakupiła go i odbudowała pani Krauze, w której rękach pozostawał do końca II wojny światowej. Po wojnie dwór dewastowany i ostatecznie opuszczony w 1978 roku. Obecnie bardzo zaniedbany. **Inne informacje:** Wieś położona 15 km na północy- wschód od Lęborka. **Dojazd:** PKS z Lęborka.

8. Pojezierze Bytowskie (Park Krajobrazowy Dolina Słupi)

9. Bory Tucholskie (Park Narodowy Bory Tucholskie, Parki Krajobrazowe: Tucholski i Wdecki).

10. Zarys geografii fizycznej regionu

Krainy geograficzne

1. Pas Pobrzeża oraz Delt i Doliny Wisły

1.1. Pobrzeże Kaszubskie (charakter wybrzeża)

- 1.1.1. Wyrównane i mierzejowe
- 1.1.2. Zatoki, płytkie jeziora
- 1.1.3. Wał brzegowy
- 1.1.4. Wydmy, wędrujące paraboliczne wydmy
- 1.1.5. Teren podmokły (Rezerwaty terenów podmokłych i roślin wydmowych)
- 1.1.6. Wybrzeże klifowe (*faleza*)
  - 1.1.6.1. Kępy Redłowska, Oksywska, Pucka, Swarzewska
  - 1.1.6.2. Pradoliny (Redy-Łeby, Płutnicy, Błot Chyłońskich)
  - 1.1.6.3. Porwaki (piaski kwarcowe z mioceńskim węglem brunatnym)

1.2. Mierzeja Wiślana i Żuławy Wiślane

- 1.2.1 Długość 50 km. Porośnięty sosną, źródło bursztynu
- 1.2.2 Szeroka na 7 km dolina Wisły
- 1.2.3 Trójkątna nizina deltowa
- 1.2.4 Płynące, wijące się leniwie ramiona rzeki (Wisła, Nogat)
- 1.2.5 Niemal idealna równina
- 1.2.6 Tereny depresyjne, płn. część Żuław i okolice jez. Drużno (Rez. Kormoranów, bocian czarny, czaple)
- 1.2.7 Gospodarstwa budowane na sztucznych wzniesieniach
- 1.2.8 Gęsta sieć kanałów melioracyjnych (wzdłuż nich rosną wierzyby)
- 1.2.9 Delta Wisły
  - 1.2.9.1 W cieniu Mierzei Wiślanej (9000-5000 lat temu) narasta stożek Wisły (piaski, muły rzeczne – tworzące urodzajne gleby – mady)
  - 1.2.9.2 Groźba powodzi – Wisła biegnie jak po nasypie nieustannie podnoszonym przez nanoszony przez rzekę osady
  - 1.2.9.3 Podział Wisły
    - 1.2.9.3.1 Nogat – pierwotne ujście Wisły uchodzący do Zalewu Wiślanego (oddzielają go od Wisły śluzy zbudowane w 1915 roku)
    - 1.2.9.3.2 Leniwka – przechodząca w Wisłę Śmiałą i Martwą. Leniwka po dotarciu do Mierzei Wiślanej (35 m. wysokości n.p.m.) nie mogła się przez nią przebić stąd skrzyła w lewo i biegła wzdłuż mierzei szukając ujścia (w okolicach Twierdzy Wisłoujście); W 1840 roku połączone siły sztormu oraz Zatoru lodowego przełamują wał brzegowy w okolicach Górek Zachodnich i tworzą nowe ujście do Morza. W 1895 roku powstaje sztuczne ujście do Morza Leniwki w Świbnie (dzięki temu powstaje Wyspa Sobieszewska a dzisiaj mamy tam dwa rezerwaty ptactwa wodnego „Ptasi Raj” oraz „Mewia Łacha”

1.3. Wysoczyzna Elbląska

- 1.3.1 Wyrasta praktycznie prosto z Zalewu Wiślanego aż do 197 m n.p.m. Maślana Góra
- 1.3.2 Dookoła niziny
- 1.3.3 Na brzegu liczne parowy o dużym spadku sięgającym 50 metrów.
- 1.3.4 Porastają ją lasy bukowe
- 1.3.5 Rezerwaty np. bobrów – zasiedlają ponownie ten teren od 1840 roku

2. Pas Pojezierzy

2.1. Pojezierze Kaszubskie i równina Borów Tucholskich

- 2.1.1 Morena denną i czołową (teren lekko sfalowany, początek Tczew, Malbork, Kwidzyn, Gdańsk)
- 2.1.2 Morena czołowa – np. Wzgórza Szymbarskie z Wieżycą 331 m n.p.m. w miejscu rozjęcia dwóch jeziorów polodowcowych wiślanego i bytowskiego
- 2.1.3 Jeziora rynnowe Wdzydze, Raduńskie, Borzechowskie, Gowidlińskie, Ostrzyckie
- 2.1.4 Jeziora dystroficzne – oczka polodowcowe – np. w Odrach – Bory Tucholskie
- 2.1.5 Jeziora moreny czołowej lub dennej – obecnie w zaniku
- 2.1.6 Pradoliny
- 2.1.7 Bucznina leśna – Las bukowy i mieszany, świerk, rzadziej dąb, miejscami cis i modrzewie (pod Kartuzami)
- 2.1.8 Podłoże – zbudowane z twardej gliny
- 2.1.9 Równina Borów Tucholskich
  - 2.1.9.1 Piaski sandrowe
  - 2.1.9.2 Oczka polodowcowe
  - 2.1.9.3 Las sosnowy

2.2. Dolne Powiśle (Zach. Część Pojezierza Iławskiego)

- 2.2.10 Nie tak urozmaicone jak Poj. Kaszubskie
- 2.2.11 Na zachodzie urodzajne ziemie – gleba gliniasta, spokojna rzeźba terenu
- 2.2.12 Krajobraz pojezierny – okolice jez. Klasztornego, na wschód od Kwidzyna

Przeszłość geologiczna

Decydujący wpływ lodowca

Żuławy Wiślane

- Opadająca niekiedy tektoniczna wysłana osadami morza górnokredowego (margle)
- Na niej znajdują się osady dylluwialne (polodowcowe)
- Pierwotne osady trzeciorzędowe zdarł lodowiec i umieścił je chociażby w zboczach Kęp w postaci porwaków.

Ukształtowanie brzegu

W zależności od stadiów zlodowacenia

- 1 Prabałtyk, morze połączone przez Zatokę Fińską z Morzem Białym
- 2 Bałtyckie Jezioro Lodowe
- 3 Morze Yoldiowe – (8000 lat p.n.e.) Chłodne morze połączone przez pd. Szwecję z Morzem Płn. Nazwa pochodzi od mięczaka Yoldia Arctica
- 4 Morze Ancylusowe (7000-6000 lat p.n.e.) ślimak *ancylus fluviatilis* – jezioro słodkowodne
- 5 Stopniowe koniec zlodowacenia pozwolił na utworzenie otwartego Morza Litornowego (4000-3000 lat p.n.e.) Nazwa pochodzi od ślimaka *Littorina littorea*. Forma morza była zbliżona do obecnego ukształtowania Bałtyku

Bursztyn

1. Skamieniała żywica sosny, sprzed około 40 mln. lat.
2. Składa się w 79% z węgla, resztę stanowi tlen, wodór i siarka

Z historii bursztynu:

1. Znany jest Bursztynowy szlak (via Regia), który ciągnął się od Grecji aż po wody Bałtyku
2. Rzymski historyk Pliniusz Starszy mówił o nim „Nad biały bursztyn wyżej ceniono czerwony, a najbardziej poszukiwany był jantary o barwie wina”
3. Na Bursztyn mówiono:

- 3.1. Brennenstein czyli płonący kamień
- 3.2. Jantar – złoto północy oraz
- 3.3. Sulcynit, succinium

Bogate złoża – okolice Gdańska Stogów oraz Mierzei Wiślanej

Kamienie, głazy narzutowe

Na Pomorzu jest ich ponad sto (chronionych). Różnego rodzaju i wielkości. Przywędrowały do nas ze Skandynawii kilkanaście tysięcy lat temu. Te większe obrosły w legendy, według których na ziemi sprowadził je sam Diabeł. Stąd ich nazwa: Diabelskie Kamienie. Historia kamieni na naszych terenach sięga ery zlodowaceń, a dokładnie ostatniego zwanego północnopolskim i jego fazy pomorskiej, której koniec nastąpił około 13 tysięcy lat temu. O pochodzeniu głazów świadczą rysy i wygłady na powierzchni, powstałe podczas transportowania przez łądolód. Najpierw wyrwał on z podłoża duże odłamy skalne. Podczas transportu zachowały się jedynie najbardziej ich odporne fragmenty: granity, gnejsy, granitognejsy, paragnejsy, porfiry, diabazy, kwarcyty. Najwięcej z nich osadziło się w morenach czołowych. Na kamieniach, przez geografów zwane głazami narzutowymi (narzutniki), rosną ciekawe mszaki i porosty, jedyne rośliny zdolne do przetrwania na takim podłożu. Z biegiem wieków miejscowa ludność, z braku wiedzy naukowej, nadała im bardziej "ludzki" charakter. Powstało wiele legend. Zwłaszcza te największe doczekały się złej sławy. Według podań prawie wszystkie w ten czy inny sposób zostały sprowadzone na ziemię przez diabła, który próbował użyć ich do swoich niecznych celów. Opowieści wiążą kamienie również ze stolemami, kaszubskimi olbrzymami. One to w dużym stopniu ukształtowały tutejszy krajobraz. Część głazów została bezpowrotnie zniszczona. Wykorzystywane jako budulec do budowy dróg, czy domów. Na przykład w okolicach Mojusza masowo je wydobywano w celu pozyskania surowca budowlanego. Jeszcze inne ocalały, ale zostały przemieszczone z ich pierwotnej lokalizacji.

Lista głazów narzutowych:

Nazwy	lokalizacje	Opis	Wymiary (m)			
			Obw.	dł.	szer.	wys.
Stojący Pogański, Diabelski Kamień.	Kilometr na wschód od wsi Odargowo (położonej koło Żarnowca) oraz na szlaku pieszym Puszczy Darżlubskiej	Największy. Posiada pięć rys (połodowcowych), według legendy są to ślady pazurów Diabła, który chciał nim rzucić w kościół w Żarnowcu	20	7	4	3.5
Wielki, Diabelski, Zgubiony, Szczelinowy, Pęknięty.	Na północnym brzegu Jeziora Kamiennego, 4 km na północ od Mirachowa.	Posiada szczelinę, według legendy ślad po łańcuchu, którego Diabeł używał podczas transportu. Niestety łańcuch nie wytrzymał ciężaru i głaz został zgubiony.	17	5	4.75	pow. 3
Diabelski	w korycie rz. Wierzycy koło Pelplina	Granitognejs. Według legendy diabeł chciał nim zniszczyć katedrę w Pelplinie, ale upuścił go przestraszony biciem dzwonów, a głaz wpadł do rzeki. Inna legenda mówi, że tym kamieniem szatan chciał nowstrzymać biegi rzeki. ahv	8			2.5

		zalać okolicę i unieruchomić młyn w dolnym biegu.				
Diabelski	koło Nowego Dworu Wejherowskiego	Posiada zagłębienie w kształcie podkowy (działanie mrozu), które podobno jest śladem po podkowie diabła	7.6			1.4
Diabelski	Pinczyn	największy na Kociewiu Diabeł chciał nim zniszczyć okoliczne wsie lub zatamować rzekę Piesienicę, aby je zatopić.	14	3.5	3.2	2.2
Boża Stopka, Anielska Stopka.	Przy drodze z Domachówka do Połchówka. Około 14 km na północ od Wejherowa.	Posiada zagłębienie, które według podań jest śladem stopy misjonarza. Widząc, że nikt nie chce się u niego ochrzcić tak mocno tupnął nogą, że powstał ten ślad. Okoliczna ludność widząc jego potęgę zaczęła się chrzcić. Według drugiej dwa ślady na tym kamieniu to odcisk ręki i laski misjonarza, godzącego w tym miejscu dwóch braci.	2.66			1
Diabelski Kamień.		Pierwsza legenda wskazuje na "nieczyste" pochodzenie. Druga: wiąże się z pojedynkiem stolema ze stolemką. On rzucał diabelskim, ona Anielska Stopką. Ona rzuciła dalej, czym mu zaimponowała, więc od razu pojął ją za żonę. Boża Stopka i Diabelski Kamień wyznaczały granice dóbr zakonu cysterek w Żarnowcu. W roku 1281 Boża Stopka została wymieniona w dokumencie księcia pomorskiego Mściwoja II.				
Skamieniała Owczarka, Zakłeta Owczarka.	niedaleko stacji kolejowej w Zblewie	W kamień ten została zamieniona żona owczarza, który zezłościł się, ponieważ za późno dostał obiad. Zakłeta owieczka, bo zamieniła się w nią skradziona owieczka. A zrobiła to przed domem złodzieja, aby go zawstydzić lub zdemaskować.	3.25			0.96

Skamieniałe Worki	przy szosie ze Skarszew do Linówca	Cztery głazy. Podobno zakłete worki z mąką, które spadły gospodarzowi z wozu.				
Kamień Skarbów	koło jeziora Rokitki w Skarszewy	Nazwa związana z legendą o zatopionych skarbach w Jeziorze Rokitki	9.25			0.5
Dwunastu Apostołów	Puck, podnóże klifu					
Głaz w Wykopie	na północnym zboczu Czarciej Góry, która jest jednym ze wzniesień ograniczających Dolinę Radości (Trójmiejski Park Krajobrazowy)		10	3	1.8	1.7
Głaz na Wzgórzu	na północnym zboczu wzniesienia ograniczającego od północy Dolinę Radości (Trójmiejski Park Krajobrazowy), na przeciwko Czarciej Góry		8.8	3	2.5	1.6
Diabelski Kamień	Południowe zbocze Czarciej Góry. Dojście np. z Doliny Radości (Trójmiejski Park Krajobrazowy).	Kamień ten jest pęknięty na trzy części.	12.5	4.3	3.9	2.7
			8	2.6	2.2	1.6
				2	1.8	0.4

11. Spis najatrakcyjniejszych elementy środowiska naturalnego

O atrakcyjności danych obszarów decydują walory środowiska naturalnego i kulturowego. Przedstawimy najpierw elementy środowiska naturalnego. W punkcie poprzednim omówione zostały już wybrane punkty widokowe a także kamienie i głazy narzutowe jako ciekawsze dla turysty przejawy przeszłości geologicznej regionu. Przedstawione dalej zostaną wybrane obszary służące ochronie środowiska. Środowisko naturalne w województwie pomorskim chronione jest w rezerwach przyrody (106), parkach narodowych (2), parkach krajobrazowych (6 w granicach woj., 2 częściowo w granicach woj., 4 na obrzeżach), obszarach chronionego krajobrazu (42) i leśnych kompleksach promocyjnych (2).

Parki narodowe

Słowiński Park Narodowy
Park Narodowy Bory Tucholskie

Parki krajobrazowe

w pasie Pobreża

Nadmorski Park Krajobrazowy
Trójmiejski Park krajobrazowy
Park Krajobrazowy Mierzei Wiślanej
Park Krajobrazowy Wysoczyzny Elbląskiej

w pasie Pojezierzy

Park Krajobrazowy Doliny Słupi
Kaszubski Park Krajobrazowy
Wdzydzki Park Krajobrazowy
Zaborski Park Krajobrazowy

na Równinie Borów Tucholskich

Tucholski Park Krajobrazowy
Wdecki Park krajobrazowy

w Dolinie Wisły

Zespół Parków Krajobrazowych Doliny Dolnej Wisły

inne

Park Krajobrazowy Pojezierza Iławskiego
Krejeński Park Krajobrazowy

Rezerwaty

Poniżej przedstawione spis wybranych z wszystkich 106-ciu rezerwatów. W województwie pomorskim planuje się ponadto utworzenie następujących 35 rezerwatów.

Wybrzeże

Rezerwat Mierzeja Sarbska
Jezioro Łebsko
Jezioro Gardno – Rezerwat Gardnieńskie Łęgi

Nadmorski Park Krajobrazowy

Piaśnickie Łąki (Dębki)
Karwieńskie Błota - Karwia, Karwien
Darżlubskie Buki i Jaskinie Mechowskie
Rez. Moroszka Bielawskiego Błota
Rez. Woskownica Bielawskiego Błota
Rez. Buków Przylądek Rozewie

Zatoka Pucka

Od Rewy do Kuźnic

Rez. Beka – u ujścia rzeki Redy

Cypel Rewski

Trójmiejski Park Krajobrazowy

Rez. Kacze Łęgi – Witomino

Rez. Zajęcze Wzgórze – Lasy oliwskie

Rez. Źródliko w dolinie Ewy

Kaszubski Park Krajobrazowy

Rez. Szczelina Lechicka

Rez. Lubygość

Rez. Kurze Grądy

Okolice Sierakowic

Rez. Jez. Turzycowe

Staniszewskie Błoto

Rez. Wyspa na Jez. Przywidz

Okolice Kartuz

Rez. Zamkowa Góra

Rez. Stare Modrzewie

Rez. Ostrzycki Las

Rez. Szczyt Wieżycy

Wdzydzki Park Krajobrazowy

Rez. Krwawe Doły

Rez. Jar rzeki Raduni

Lublewo

Rez. Bursztynowa Góra

Rez. Jar rzeki Reknicy

Zalew Elbląski

Rez. Jez. Drużno – rez. Kormoranów, Czarne bociany

Rez. Zatoki Elbląskiej

Rez. Buki Wysoczyzny Elbląskiej

Rez. Kadyński Las

Rez. Mierzeja Wiślana

Rez. Mewia Łacha

Rez. Ujście Wisły

Rez. Ptasi Raj

Rez. Kąty Rybackie

Rez. Mierzei Wiślanej – Siekierki

12. Zarys najatrakcyjniejszych elementy środowiska kulturowego

Teren Pomorza to obszar o unikalnej, niezwykle ciekawej, wielonarodowej spuściźnie kulturowej. Przez lata historii pod władaniem Polaków, Krzyżaków, Prusaków, Niemców. Z uwagi na bliskość morza obszar z wielkim oknem na świat. Obszar będący też niejako częścią bałtyckiej wspólnoty kulturowej. Region z dominującym Gdańskiem, byłym miastem hanzeatyckim – często dążącym do autonomii a przez wiele lat Wolnym Miastem – „domem” dla ludzi wielu narodowości. Ze swoistą mniejszością etniczną Kaszubów, która do dziś pielęgnuje swój własny język i zwyczaje. Wszystko to stanowi o pewnej duchowej odrębności tego regionu chociażby od rozległych na południowy-wschód terenów Mazowsza, napiętnowanych przez zabór rosyjski (czego skutkiem jest np. nieporównywalnie słabiej rozwinięta sieć kolei) i zawsze odczuwaną bliskość byłego Związku Radzieckiego.

Wśród najważniejszych dla środowiska kulturowego obiektów należy wymienić muzea: na przykład Muzeum Zamkowe w Malborku, Oddział Muzeum Archeologicznego w Gniewie, Muzeum Diecezjalne w Pelplinie, Muzeum w Kwidzynie, Muzeum Ziemi Kociewskiej, Muzeum Wisły w Tczewie, Muzeum Żuławskie, Muzeum Kaszubskie, Muzeum Hymnu Narodowego w Będominie, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, Muzeum Rybołówstwa w Helu, Muzeum Latarnictwa, Muzeum Przyrodnicze w Nadmorskim Parku Krajobrazowym, Muzeum Wsi Słowińskiej, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, Muzeum Zachodnio-Kaszubskie, Muzeum Regionalne w Człuchowie, Muzeum Ziemi Zaborskiej, Muzeum w Lęborku, Muzeum Państwowe Stutthoff a także muzea zlokalizowane w Gdańsku i Gdyni: Centralne Muzeum Morskie, Muzeum Archeologiczne, Muzeum Narodowe, Muzeum Marynarki Wojennej, Muzeum Oceanograficzne i Akwarium Morskie i inne.

Do ciekawych elementów środowiska kulturowego należą też były obiekty gospodarcze jak na przykład zabytkowe wiatraki i latarnie morskie i inne (np. kuźnie wodne, młyny).

Następnie uwagę przyciągają świeckie zabytki architektury: założenia zamkowe, założenia pałacowo-parkowe i założenia dworsko-parkowe. Poza zabytkami Trójmiasta wymienić warto zamki w Słupsku, Człuchowie, Gniewie, Kwidzynie, Sztumie, Malborku i inne. Pałacyki w Krokowej i Rzucewie i inne.

Kolejnymi ważnymi elementami środowiska kulturowego są liczne zabytki architektury sakralnej (katedry, kościoły, kaplice, kalwarie, kapliczki, cmentarze itd.). Przykłady to Kościół NMP w Gdańsku, Katedra w Gdańsku-Oliwie, Katedra w Pelplinie, Kalwaria Wejherowska.

13. Tereny i trasy dogodne do uprawiania turystyki aktywnej

Teren Pomorza z uwagi na bezpośrednie sąsiedztwo morza stanowi szczególnie dogodny region do uprawiania wielu form turystyki aktywnej. W turystyce pieszej (ale też i rowerowej) szczególną pomocą są znakowane szlaki turystyczne. Na terenie województwa pomorskiego znajduje się 57 oznakowanych szlaków, z czego 45 w całości przebiega przez województwo. Wyznaczaniem i znakowaniem zajmują się Regionalne Komisje Turystyki Pieszej przy Regionalnych Ośrodkach Programowych PTTK w Gdańsku i Słupsku. Powstają także inne trasy z inicjatywy nadleśnictw, czy gmin. Duża ilość portów i przystani jachtowych oraz kąpielisk morskich sprzyja sportom wodnym. Obszar zatoki Puckiej to obszar dogodny do uprawiania windsurfingu a w okolicach mierzei helskiej nurkowania. Zalesione tereny parków krajobrazowych są szczególnie atrakcyjne do uprawiania narciarstwa biegowego ale też w rejonach o znacznych różnicach wysokości (np. Wieżyca) i do narciarstwa zjazdowego. Ciekawe tereny odnajdą też dla siebie miłośnicy turystyki kajakowej, wspinaczki, lotniarstwa i szybownictwa.